

Despre limitele și insuficiența virtuții justiției. Dimensiunea comunitară implicită în discursul liberal (I)

Michael J. Sandel *Liberalism and the Limits of Justice*, second edition, Cambridge University Press, 1998

Punctul de plecare al acestui articol este cartea lui Michael J. Sandel *Liberalism and the Limits of Justice*¹. Această carte oferă o critică a liberalismului contemporan plecând de la una dintre operele teoretice centrale ale acestuia și este într-un anumit sens o completare a acesteia. Cartea profesorului american își propune să ofere o critică a unui mod contemporan de a concepe liberalismul (liberalismul deontologic numit și liberalismul politic), așa cum este el ilustrat exemplar de către J. Rawls în faimoasele sale cărți *A Theory of Justice*² și *Political Liberalism*³ și de către alții autori precum Ronald Dworkin⁴. În același timp, Sandel arată incompletitudinea concepției lui Rawls și faptul că ea face apel în mod tacit la ceea ce neagă. Sandel neagă ideea că justiția, fie ea și justiție ca echitate (*justice as fairness*) – expresia consacrată a lui Rawls - ar fi virtutea cardinală pe care se edifică sau ar trebui edificată societatea. Foarte pe scurt, pentru ca ideile susținute de Rawls sau de Dworkin să fie valide, aceștia ar trebui să facă apel la anumite concepții pe care le neagă, să facă apel la un concept tare de comunitate și la un concept de sine comunitar, sine care se constituie prin însăși faptul că s-a născut și trăit într-o anumită comunitate. Dezbaterea în care se înscrie această

1 Michael J. Sandel, *Liberalism and The Limits of Justice*, second edition, Cambridge University Press, 1998.

2 John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford, 1971.

3 John Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, 1993, 1996.

4 Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, London, 1977, *Why Bakke has No Case* în *New York Books Reviews*, (November 10), p.10-15, *Liberalism* în (S. Hampshire, ed.) *Public and Private Morality*, Cambridge, 1978, p. 113-143.

critică a filosofiei politice a lui Rawls este cea dintre liberalism versus comunitarism. Chestiunea dreptății este pusă de Rawls în contextul celei mai bune forme de societate, acestea două fiind complementare pentru Rawls. John Rawls afirmă că cea mai bună societate este cea care este orânduită plecând de la principiile justiției și nu de la vreo concepție particularistă și neformală a binelui. Orice societate care nu se organizează după acest model sau care pune o altă virtute în centrul organizării sale, nu numai că nu este bună, dar este și nelegitimă, indiferent dacă cei ce trăiesc acolo aprobă sau nu acest model. Dacă este să îl credem pe Rawls, teocrația iraniană este nelegitimă, chiar dacă majoritatea iranieților sunt de acord cu ea și provine din tradiția acestei țări.

Este de remarcat că poziția pe care o exprimă Michael Sandel în critica pe care o formulează la adresa lui Rawls este faptul că nu ilustrează direct la ceea ce se numește comunitarism, Sandel contestând ideea că o societate trebuie construită pornind exclusiv de la valorile pe care le împărtășește o anumită comunitate. Faptul că o anumită comunitate aderă în totalitate la un set de valori nu semnifică că acestea sunt numai prin acest fapt legitime. Întrebarea-cheie care caracterizează, după Sandel, dezbaterea comunitarism-liberalism este dacă o justiția și societatea se pot întemeia pe un cadru instituțional și ideologic neutru față de așa-numitele doctrine comprehensive morale și religioase, adică neutre față de concepții particulare ale binelui⁵. Ceea ce dorește să conteste Sandel nu este că anumite drepturi individuale sunt mai importante decât binele comun, ci faptul că ele se pot întemeia pe un cadru neutru față de concepții particulare ale binelui⁶. Sandel nu este de acord cu concepția strict comunitară care susține că drepturile trebuie întemeiate (exclusiv) plecând de la valorile și idealurile pe care le împărtășește o anumită comunitate, și nici cu concepția conform căreia valorile comunitare definesc la modul absolut ceea ce este drept și nedrept, permisibil și nepermisibil. Pentru el există o întemeiere extra-umană a binelui. Concepția lui Sandel pleacă de la ideea că justiția sau principiile justiției depind în justificarea lor de binele

5 Michael J. Sandel, *Liberalism and The Limits of Justice*, p. x.

6 Idem.

intinsec sau valoarea morală care decurge din scopurile pe care le servesc⁷. Prin susținerea acestei idei el neaga prioritatea, de sorgintă kantiană și liberală, a dreptului asupra binelui, arătând cu exemple, de ce o interpretare neutră a cadrului statal și instituțional nu poate fi susținută la o examinare serioasă, în schimb orice întemeiere solidă a libertăților și drepturilor trebuie să fie făcută *volens-nolens* plecând de la o concepție (particularistă) asupra binelui. Ca exemplu el oferă cazurile paradigmatiche ale libertății religioase și abolirii sclaviei. Continuând atacul asupra doctrinei neutralității axiologice ale statului și eşafodajului instituțional, Sandel face constatarea că așa-numitul respect al libertății religioase la liberali, respect ce decurge din doctrina neutralității, nu este respect pentru libertatea religioasă sau pentru religie luate ca atare, ci doar respect pentru faptul că niște indivizi au ales să creadă acea doctrină religioasă. Este un respect al indiferenței, respect care nu vrea să își pună problema dacă acea doctrină e adevărată sau nu și nici ce efecte are asupra vieții în comun. Aici liberalismul și atitudinile asociate produc în mod subtil o asimilare nejustificată a libertății religioase cu dreptul general de a alege propriile valori, iar această asimilare duce la falsificarea naturii credinței religioase și la pierderea din vedere a adevăratei rațiuni care sprijină ideea de libertate religioasă, anume aceea că joacă un anumit rol în viața socială, ducând la apariția și cultivarea acelor calități care fac din acei credincioși niște buni cetățeni⁸ și nu, de exemplu, niște militanți care pun bombe în metrouri sau care vor să își impună codul propriu, cum este Sharia. O altă consecință a asimilării libertății religioase cu capacitatea de a alege duce la identificarea, în acest caz, a preferințelor personale cu realizarea și respectarea îndatoririlor religioase, așadar duce la degradarea statutului acestora, iar în general duce la degradarea statutului oricăror valori, prin echivalarea lor cu niște simple preferințe (acestea din urmă neputând fi discutate, neputând fi examinate critic, etc..., deci scapând dezbaterii, care e un lucru important, esențial într-o societate liberă și liberală, cel puțin teoretic). Liberalismul astfel înțeles și practicat ignoră

7 Ibidem, p. xi.

8 Sandel, *Liberalism and The limits of Justice*, p. xii.

conținutul special al credinței și experienței religioase care îi poate împinge pe credincioși să intre în conflict deschis cu cadrul statului liberal (sau oricărui stat laic) și al societății în care trăiesc, nerenunțând la el. La fel, dacă e de făcut o diferență între două tipuri de discursuri și, dacă unul trebuie catalogat și pus la index ca fiind *hate speech*, trebuie renunțat la atitudinea voluntarist-neutralistă, pentru că în momentul în care considerăm totul sub aspectul neutralității și al individualismului voluntarist, nimeni nu se mai poate simți jignit (deoarece apartenența la o comunitate nu este considerată constitutivă și definitorie pentru persoană), renunțându-se astfel la posibilitatea de a formula în mod coerent și justificat un motiv pentru interzicerea aceluia tip de discurs. După cum consideră Sandel, liberalismul și mai ales acest tip de liberalism pe care îl critică, pornește de la o anumită concepție despre sine, un sine independent, nemodificabil de nici o experiență și neconstituit prin nici o experiență, cu atât mai puțin când este vorba de experiența apartinerii la o comunitate. Pentru un sine astfel conceput, liberalismul deontologic găsește că temeiurile respectului de sine sunt anterioare oricărei apartenențe și oricărei legături morale (aceasta fiind cel mult rezultatul unei alegerii sau al unui eventual contract), astfel încât nu poate fi afectat de un *hate-speech*, care vizează o comunitate de un anumit tip.

Dar să revenim la ceea ce pare a fi punctul central al criticii lui Sandel la adresa liberalismului deontologic (numit ulterior liberalismului politic), care se dorește a fi o reluare pe alte baze a doctrinei morale a lui Kant, care privește omul ca scop în sine și nu ca instrument. Critica lui Sandel constă în a arăta că această doctrină, reluată de către Rawls, care încearcă să o dezancoreze din solul ei metafizic kantian, dă dovadă de incompletitudine, de incoerență și că este împinsă de o necesitate internă să facă apel tocmai la noțiuni pe care oficial liberalismul le neagă, anume la ideea de comunitate în sens constitutiv și de sine bogat sau *thick self* (sine dens). Liberalismul prin opera lui Rawls reia poziția de bază a filosofiei morale kantiene, însă fără a recurge la metafizica dezîntrupată a persoanei, pe care o enunță filosoful din Königsberg. Rawls dorește să

găsească un punct arhimedic, care să nu facă din sinele uman un sine complet transcendent și îndepărtat de viața cotidiană în societate și în același timp dorește să evite și transformarea acestui sine într-un sine radical situat, așadar care este constituit complet de social, de circumstanțe, depinzând de ele. Astfel speră Rawls să ajungă la o concepție similară cu cea kantiană, care să permită susținerea ideii de justiție ca echitate și ideii de justiție ca primă virtute într-o societate. Acest punct median se regăsește între două extreme pe care le-am menționat mai sus: între extrema subiectului abstract, gol, dezîntrupat și extrema cealaltă, a sinelui situat – *encumberd self* (*encumber* semnificând blocat, stânjenit, etc.)- care e atașat, legat, complet determinat de circumstanțe. Poziția pe care trebuie să o redea principiul justiției ca echitate la Rawls trebuie să fie așadar apropiată de existența efectivă a omului în societate, dar și destul de depărtată de aceasta pentru a evita dilema principiului de evaluare care este cuprins în ceea ce este de evaluat. Acest principiu constă în cerința de a situa punctul de vedere cumva aproape de societate, evitând însă prinderea lui în ceea ce trebuie evaluat. Din cauza acestui fapt, Rawls recurge la introducerea noțiunii de circumstanțe ale justiției în care devine posibil și necesar să fie aplicată această presupusă virtute primară. Noțiunea de circumstanțe ale justiției, împrumutată de la David Hume, nu se împacă, așa cum subliniază critica lui Sandel, cu concepția despre justiție ca echitate și ca virtute primară și nici cu noțiunea kantiană a sinelui, deci cu cea pe care o vehiculează Rawls. Ca virtute primară, justiția este de fapt independentă de circumstanțele de justiție! Acest lucru este posibil pentru că în această concepție rawlsiană persoana umană este apriori originatoare de pretenții valide, independent de circumstanțe sau de existența în comunitate, iar comunitatea este secundară și neconstitutivă pentru persoana umană conform concepției liberalismului politic. Pentru a își întemeia doctrina, Rawls recurge la așa-numita situație originară, un dispozitiv cognitiv, menit a arăta cum se pot deriva principiile de justiție independent de concepții particulariste, neformaliste ale binelui, dar în așa fel încât ele să fie relevante pentru sinele concret. În această situație ipotetică

există o pluralitate de subiecți, care ignoră tot ceea ce privește diferențele sociale, materiale, de talent, etc., aflându-se sub vălul ignoranței. Ei ignoră orice diferențe între ei, inclusiv pe cele legate de motivații. Indiferent de scopurile pe care ei le-ar avea, se presupune că toți sunt motivați de anumite bunuri abstracte primare (drepturi, libertăți, etc.), care sunt folositoare în vederea atingerii scopurilor pe care și le propun fiecare (*the thin theory of good/teoria slabă a binelui*). Rawls presupune că această listă minimă de bunuri abstracte face parte din orice teorie particularistă a binelui, așadar are o portanță universală, ca și un minim numitor comun pentru orice teorie morală, etică, etc. Această teorie subțire sau slabă a binelui nu oferă însă nici o bază pentru a alege sau evalua alte concepții ale binelui, având însă funcția de a genera motivația unei alegeri raționale în situația originară. Rawls susține că în situația originară părțile prezente vor acționa numai pe baza intereselor comune exprimate sub condiția dublă a vălului ignoranței și a teoriei slabe a binelui. Interesul primar aici este stabilirea unor principii de cooperare socială în care fiecare va avea cea mai mare libertate de realizare a scopurilor proprii compatibilă cu libertatea celorlalți. Pe baza acestor principii se stabilește și ceea ce este binele. Principiile justiției sunt derivate ca principii pe care le-ar alege oamenii raționali, dar ar avea, susține Rawls un conținut ce le leagă de societate, ele luând în seamă orice fapt general și orice presupuziție despre existența omului în societate⁹. Circumstanțele de justiție sunt cele care fac necesară cooperarea; societatea e o întreprindere în care se desfășoară activități mutual-avantajoase, unde însă există divergențe legate de distribuirea rezultatelor acestei activități. Aceste condiții sunt însă empirice, ca și existența umană, iar principiile de justiție trebuie cumva aplicate la aceste circumstanțe. Deși afirmă că aceste condiții sau circumstanțe ale justiției sunt empirice și universale, Rawls nu face demonstrația că acestea se regăsesc în orice societate, așadar că sunt universale. Ideea că ele există peste tot și că justiția ar fi virtutea care domină sau ar trebui să domine în orice societate, se întemeiază pe generalizări improbabile și pe

⁹ Sandel, *op. cit.*, p. 29.

ignorarea realității, a faptului că există concret instituții unde nu justiția primează, ci alte virtuți, cum sunt, de exemplu, atașamentul față de patrie sau de o idee, sau benevolența, caritatea, etc. Circumstanțele justiției există numai în cadrul anumitor societăți, mai ales acolo unde există un conflict puternic legat de redistribuire, iar justiția e chemată să se aplice la o situație degradată moral, pe care, se presupune că trebuie să o repare, să o restaureze, adică să ajungă în situația de dinainte de degradare, astfel încât nevoia aplicării justiției să dispară; aplicarea acestei virtuți a justiției duce, așa cum decurge din concepția ei, la anularea de sine odată ce se realizează. Așadar, remarcă Michael Sandel, în ciuda pretenției de a face din justiție o virtute reparatorie, se poate constata în fapt, empiric, că acest efect restaurator nu se înregistrează acolo unde sunt pierdute alte virtuți și valori precum atașamentele personale, civice sau naționale¹⁰. De fapt, absența virtuții justiției ca valoare constitutivă și atotregulatoare nu are o semnificație negativă, așa cum decurge implicit din doctrina rawlsiană, ci atestă altceva: absența circumstanțelor de justiție, așadar a situației degradate pe care e chemată să o mântuiască, poate semnifica că există deja o virtute care domină situația, cum ar fi benevolența, mila, prietenia, etc., iar aplicarea justiției ar putea avea ca efect nu îmbunătățirea morală a situației, ci degradarea acesteia; justiția ar funcționa ca un viciu, nu ca virtute. Principala contradicție a demersului rawlsian provine din faptul că doctrina pe care o susține are un conținut moral și deontologic kantian, iar circumstanțele de justiție sunt, precum la Hume, de unde au fost împrumutate, empirice. Dar concepția kantiană neagă că este moral să minți, chiar și atunci când prin aceasta ar fi salvată viața unui om care e urmărit de un criminal. Așadar cele două componente esențiale ale doctrinei liberalismului politic și ale teoriei justiției provin din doctrine și cadre mentale diferite și incompatibile. La Hume dreptatea este un produs al circumstanțelor și convențiilor omenești, vizând o anumită utilitate socială, circumstanțele de justiție nesprijinind deloc ideea că există o prioritate a justiției asupra

¹⁰ Sandel, *op. Cit.*, p. 33.

binelui, iar persoanele care sunt implicate în circumstanțele de justiție nu sunt deloc sineitățile golate de conținut empiric precum în situația originală rawlsiană.

Ce respinge la nivel explicit liberalismul politic și concepția despre dreptate ca echitate? Respinge următoarele: ideea de comunitate în sens constitutiv; ideea de sine care se construiește și care e definit de anumite scopuri, scopuri care nu sunt alese în mod liber de către persoană; concepția teleologică. Cu toate acestea, comunitatea în sens tare și viziunea teleologică sunt, în ciuda pretențiilor liberalismului deontologic, necesare pentru a împiedica prăbușirea acestuia în incoerență și în utilitarism, în instrumentalizarea persoanei. De asemenea, ele sunt necesare pentru a face imposibilă tocmai negarea a ceea ce liberalismul își propune în mod explicit. Anumite aspecte esențiale ale liberalismului, care se regăsesc și la Rawls, unde privesc menționatul principiu al diferenței, dar care se regăsesc și la alt susținător al liberalismului - la Ronald Dworkin - exprimă, în ciuda intențiilor declarate ale autorilor, o considerare utilitaristă a persoanei umane, pe care o transformă într-un instrument¹¹. De exemplu, la Dworkin politica discriminării pozitive este făcută numai pe baza ideii de utilitate socială, chiar dacă anumite categorii de persoane, adică albi, sunt dezavantajați în fața unor candidați afro-americani. X este admis, chiar dacă Y, care este alb, are aceleași rezultate slabe, numai pentru că așa se pot face anumite servicii utile societății (a Rawls, ca și la Dworkin nu există merit în sens tare; X nu este primit undeva sau nu i se dă ceva pentru că merită, deoarece calitățile pe care el le are, puterea sa de muncă, nu sunt meritul său, ci sunt produsul contingenței). Orice discriminare care poate fi justificată se întemeiază, la Dworkin, pe argumente utilitariste, pentru că dacă individul nu are dreptul și nici meritul abilităților sale și pentru că dacă societatea ca subiect legitim al posesiunii nu există, atunci nu rămân decât argumente utilitariste în favoarea politicii de discriminare pozitivă sau de redistribuire (la Rawls)¹². Dacă, așa cum prezintă Rawls, nu există un subiect colectiv legitim care să primească printre altele abilitățile, talentele,

11 Sandel, *op. cit.*, p.137-146.

12 Sandel, *op. cit.*, p.141.

etc. prezente în persoanele particulare, atunci a privi aceste talente și abilități ca instrumente pentru realizarea unor scopuri sociale, semnifică a le privi pe ele și pe cei ce le dețin ca pe niște simple instrumente folosite în favoarea altor persoane, ceea ce contrazice una din premisele de bază ale liberalismului.

Teoriile lui Rawls și ale lui Dworkin implică, pentru a fi valide, un astfel de subiect comun al posesiunii, subiect nereductibil la indivizi, așadar un concept neatomist al comunității, care la rândul său implică faptul că interesul comun nu poate fi redus la o sumă de interese individuale. De asemenea, apare și problema existenței unor exigențe legitime ale comunității față de individ, lucru pe care explicit liberalismul îl neagă. Conform lui Sandel există două moduri în care e abordată comunitatea în viziunea liberală, și anume în două moduri: instrumental și sentimentalist. Cel instrumental este acela al conceperii comunității ca asociere voluntară, care are niște obiective bine definite și care privesc realizarea de beneficii pentru cei intrați în ea. Este modul prezentat de teoreticienii contractului social, fie că e vorba de Hobbes, Locke sau chiar Rousseau, mod care are la bază contractul și nu benevolența, empatia și neagă ideea că omul este o ființă socială care trăiește în comunități în mod natural. A doua modalitate individualistă de a concepe comunitatea e cea sentimentalistă. Aceasta ia în calcul și prezența unor motivații benevolente în construirea corpului colectiv, existența și acțiunea comunitare vizând nu numai binele fiecărui individ, ci și binele comunității. Nu e o concepție bazată exclusiv pe ideea realizării interesului propriu. Cooperarea este un bine și interesele membrilor comunității nu sunt în totalitate antagoniste. Binele comunității nu constă numai în realizarea beneficiilor membrilor ei, ci și în calitatea motivațiilor, a legăturilor bazate pe sentiment, acestea fiind considerate ca făcând parte din eșafodajul existenței comunitare și care se întăresc prin participarea la cooperare. Aici comunitatea nu este exclusiv exterioară, ci este sau devine interioară indivizilor. Dar acest tip de comunitate nu pătrunde în subiect dincolo de nivelul motivațiilor raționale. Această comunitate e tot o relație și nu un loc de apartenență organică. Nu este

comunitate în sens tare, aşadar în sens constitutiv, unde individul îşi descoperă ataşamente faţă de ceva ce îl transcende şi îl precede, unde el nu alege să intre într-o relaţie cu ceva sau cu comunitatea, o comunitate în care individul constată că el face parte din ea, chiar dacă nu a intrat în ea prin contract. Aici legitimitatea nu se reduce la un act liber de voinţă al individului şi prin urmare nici la consimţământ. În sprijinul afirmaţiilor sale, Sandel face referiri la limbajul utilizat de Rawls, acest limbaj indicând implicit existenţa unei dimensiuni a comunităţii care transcende concepţia sentimental-individualistă îmbrăţişată de autorul lui *A Theory of Justice*. Expresile folosite mai ales atunci când Rawls consideră talentele şi abilităţile oamenilor ca fiind bunuri comune - *common assets* -, atunci când în cadrul constituit de justiţie ca echitate oamenii sunt de acord să îşi împărtăşească reciproc soarta (*to share each other's fate*)¹³, denotă tocmai prezenţa unui concept tare de comunitate. De asemenea, tot Rawls susţine că oamenii împărtăşesc scopuri finale - *shared final ends*-, că prin comunitate oamenii participă la suma totală a proprietăţilor comune realizate ale celorlalţi şi astfel la întreaga comunitate a umanităţii. Este adevărat că Rawls foloseşte ca sinonime pentru aceste expresii şi un set de cuvinte ce denotă mai degrabă viziunea individualistă, precum „colectiv” în loc de „comun”, sau „relaţii de beneficiu mutual şi de reciprocitate” în loc „de împărtăşire a soartei celorlalţi”¹⁴. Dar însăşi prezenţa acestui registru dublu de limbaj atestă imposibilitatea de a traduce fără pierdere registrul comunitar în cel individualist-voluntarist: comunitatea nu se reduce la asociere-asociaţie şi nici ataşamentul la relaţie, de exemplu. Spre deosebire de noţiunea de proprietăţi colective care implică pluralitatea şi faptul că au fost deţinute individual, cea de proprietate comună sau de proprietăţi comune nu implică această situaţie¹⁵. Michael Sandel subliniază astfel deosebirea dintre noţiunea de proprietate comună şi noţiune de proprietate colectivă, care nu implică aceeaşi situaţie, trasând distincţia dintre „comun”

13 Sandel, *op. cit.*, p. 150.

14 *Ibidem*, p. 151.

15 Sandel, *op. cit.*, p. 151.

și „colectiv”, distincție care trimite la o alta referitoare la modul de a concepe comunitatea și existența umană.

CAPITALISMUL DE PRADĂ - O PROBLEMĂ ACTUALĂ?
H&M: MADE IN ROMANIA

MIHĂILĂ OANA-MĂDĂLINA

Una din cele mai importante și, totodată, actuale ramuri ale sociologiei este sociologia economică. Mulți specialiști preocupați de această ramură, printre care și români, au enunțat teorii ce stau la baza formării statului bunăstării, explicând importanța politicilor sociale în structura statului bunăstării. Nu poți avea bunăstare fără justiție socială, iar generatorul principal al justiției sociale sunt politicile sociale. Așadar, o politică socială ineficientă generează in justiție socială și, prin aceasta, dezechilibru caracterizat prin șomaj, sărăcie și excluziune socială.

Motivul din spatele acestei lucrări se bazează pe o preocupare personală referitoare la înțelegerea sistemului economic din România. Având în vedere tiparul societății contemporane, care se confruntă cu probleme încă nerezolvate din timpul comunismului (de exemplu: fabrici care, fiind naționalizate, au dat faliment odată cu prăbușirea regimului) ori noi probleme cauzate, de pildă, de criza financiară din 2008 (șomajul crescut, incapacitatea de plată), par a fi vitale pentru mine, atât ca cetățean român și european, cât și ca viitor sociolog, să identific sursa acestor fenomene de natură economică și să încerc să înțeleg și să analizez deciziile luate de stat pentru îmbunătățirea economiei în funcție de contextul dat.

Tema lucrării se referă la capitalismul din România. Voi încerca să identific problemele structurale din sistemul economic românesc vis-a-vis de producția internă și modul în care capitalismul, în România, poate căpăta formă "de pradă". Mă voi axa pe industria textilă și voi încerca să realizez un mic studiu de caz pe fabrica „Romanița” din Caracal, principalul fabricant al produselor H&M, orientându-mi atenția pe ideea de sistem lohn, salariu, PIB și PNB. Voi menționa, de asemenea, și alte exemple de fabrici românești din industria textilă ce se află în situații similare cu aceasta.

Când discutăm despre politici sociale în România, nu putem să trecem peste faptul că România a fost supusă unei puternice descentralizări în urma schimbării regimului. Tranziția de la comunism la democrație a avut drept consecință, printre altele, o serie de politici sociale "reparatorii", destinate să reumple golurile produse de sistemul comunist, iar mai apoi să creeze cadrul legislativ pentru implementarea unor politici sociale ce pregăteau România pentru tranziția la economia de piață (Zamfir apud Preda, 2002, pp-117-119).

O politică devastatoare pentru economia românească a fost privatizarea. Multe din fostele fabrici de confecții textile din perioada comunismului au ajuns ruine. Producătorii Pro Tv, în cadrul reportajului „România, te iubesc!”, au realizat câteva investigații la fabrica de confecții „Romanița” din Caracal, fabrică ce a reușit să reziste pe piață de-a lungul timpului.

Fabrica „Romanița” este una dintre puținele fabrici unde directorul ei din perioada comunistă a reușit să devină acționar și să îi mențină activitatea (ProTV, 2012), supraviețuind, chiar, și în urma crizei din 2008. Singura problemă este faptul că, odată cu prăbușirea sistemului comunism, a încetat și cererea, fabrica producând, în acea vreme, confecții pentru piața URSS. Fără buget pentru investiții, fără designeri, marketing și cerere, „Romanița” era pe cale de a da faliment. Norocul și, totodată, neșansa lor a fost de a primi cerere din partea suedezilor de la H&M, care au intrat pe piața românească de producție prin sistemul lohn. (Ibidem).

Sistemul de producție lohn se referă, în mare, la un tip de contractare bazat pe o relație de tipul următor: contractantul, H&M în cazul de față, creează cerere de producție pentru fabrica „Romanița”, investește în re tehnologizarea ei pentru eficientizarea muncii și oferă lucrătorilor atât designul, cât și materia primă folosită în confecție.

Procesul este următorul: „Romanița” produce câteva zeci de exemplare (mostre), le trimite în Suedia și așteaptă răspuns. Acela este unicul moment în care, pe articolul vestimentar, apare etichetă conținând numele fabricii. Dacă raportul calitate (cusătură de calitate) -preț (mâna de lucru ieftină)- termen de livrare (eficiență și maximizare a profitului, precum spunea George Ritzer în cartea sa, „*Mcdonaldizarea societății*”), obține scorul cel mai înalt, atunci „Romanița” va fi producătorul următoarei colecții „H&M”. Din nevoie de maximizare a producției, dar și din lipsa de angajați, (femeile plecând, de nevoie, la muncă în străinătate)¹, fabrica a creat posturi și pentru bărbați, aducând astfel un avantaj pentru șomerii de sex masculin din zonă, față de alte fabrici din industria ușoară.

Cum de acest fenomen este posibil în România? O explicație ar putea fi că România este, conform Reuters, ” a doua cea mai săracă țară membră a UE, cu un salariu mediu de 450 de dolari”(Reuters, 2012), cu șomaj crescut ca efect al crizei economice și nevoia individului de a supraviețui.

1 „Romania, a doua cea mai săracă țară membră a UE, cu un salariu mediu de 450 de dolari, este unul din statele cel mai grav afectate de fenomenul migrației, populația scăzând aici cu 12% într-un deceniu, potrivit datelor statistice”. Florescu, Raluca. (2012). *Reuters: Sărăcia din Europa de Est, inclusiv România, a condus la un exod masiv*. Disponibil la: <http://www.evz.ro/detalii/stiri/reuters-saracia-din-europa-de-est-inclusiv-romania-a-condus-la-un-exod-masiv-974155.html> . Accesat la data de: 13.05.2012

Avantajul acestui sistemului lohn este că piața este alimentată cu locuri de muncă, scăzând rata șomajului și a sărăciei induse de lipsa unui loc de muncă(care atrage după sine lipsa capitalului economic necesar de a duce un trai decent și de a avea acces la studii pe termen lung). Dezavantajul care, în opinia mea, cântărește mai mult decât avantajul, este unul ce se ramifică în mai multe direcții.

1. Muncitorii (și fabrica), fiind la mâna contractantului (H&M, în cazul „Romanița”), oferă mână de lucru ieftină pentru a atrage investiția. Dacă oferta nu e suficient de avantajoasă (și, implicit, foarte mică), H&M se poate retrage oricând într-o țară mai săracă, cu mână de lucru mai ieftină, unde indivizii sunt dispuși să lucreze pe sume foarte mici astfel încât să poată să își asigure un venit de subzistență. Făcând acest lucru, fabrica rămâne fără cerere și intră în incapacitate de lucru care, ulterior, duce la faliment și la sute de indivizi fără loc de muncă.

Conform Eurostat, în 2011, prețul mediu brut pe ora de lucru era de 4,2 euro în România, pe când în Suedia era de 39, 1 euro pe oră, iar în Bulgaria, cel mai mic, 3, 5 euro pe oră. (Protv apud Eurostat, 2012). Așadar, suedezii pot pleca oricând, de exemplu, în Bulgaria.

2. Muncitorii exportă doar muncă brută, nu și valoare adăugată (Protv, 2012). Lohn-ul nu le oferă șansa de a produce bunuri românești spre export, ci îi subjugă ”giganților” din lumea modei. Neavând bugetul necesar pentru o investiție proprie, nu au nici o șansă să concureze cu asemenea firme. Un român va prefera să cumpere o haină „de firmă” la 100 de lei decât un produs românesc ce nu poartă etichetă „Nike” sau ”H&M” la același preț. Statul, neformulând politici sociale eficiente pentru a stopa efectul lohn, lasă fabricile precum „Romanița” la clemența contractantului.

Salariul unui angajat din fabrica Romanița este de 800 de lei, incluzând bonuri de masă, directoarea fabricii mărturisind că posturile din industria textilă sunt cel mai prost plătite, majoritatea nedepășind 1000 de lei lunar. (Protv, 2012).

Cum poate fi explicat acest sistem? Ce rămâne de făcut?

De-a lungul timpului, mai mulți sociologi au conturat teorii ce vizau problema ineficienței statului în raport cu problemele naționale. În primul rând, pot fi definite procesele ce au loc în industria ușoară prin simpla expunere a definiției capitalismului. Mihail Manoilescu oferea, în lucrarea sa, „*Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*” (1929), următoarea definiție a capitalismului: “Capitalism înseamnă o formă de producție care nu se dezvoltă în funcțiune de nevoile colectivității, ci în funcțiune de beneficiul urmărit de proprietarii întreprinderilor și se

caracterizează prin dihotomism; adică prin existența a două grupe deosebite de producători: unii care posedă instrumentele de producție și ceilalți care sunt salariații celor dintâi.” (Manoilescu apud Baltasiu, 2004, p. 49). Astfel, capitalismul are la bază, precum spunea Max Weber, profitul. În cazul „Romanița”, vorbim de *capital străin*, capital care, conform tezei lui Madgearu, „nu are interes în lărgirea pieței interne românești, nu contribuie la sporirea ofertei de capital pe această piață, beneficiile obținute în țara noastră fiind aproape în totalitate exportate”(Madgearu apud Baltasiu, 2004, p 31.), lucru ce se și întâmplă. Întreg profitul se duce la PIB-ul țării (Suedia) ce, precum spunea Manoilescu, posedă instrumentele de producție, în timp ce României îi revine doar o mică parte prin taxe. După cum spuneam, noi exportăm doar muncă brută și nimic mai mult.

Ce face statul român?

Pentru poziția statului român față de astfel de chestiuni, există mai multe variante. Tot Manoilescu, precum și Hirschmann, atribuie un rol edificator elitelor, ele fiind cele care au cheia rezolvării problemei. El oferă soluția „politicilor de protejare a industriilor de cea mai mare productivitate” (Baltasiu, 2004, p. 45), însă acest lucru poate fi realizat doar de către elite deținătoare de conștiință națională, adică de elite preocupate de bunăstarea statului, bunăstare ce poate fi asigurată doar prin politici sociale. Elitele sunt, în viziunea lui Hirschmann, „operatorii strategici ai dezvoltării și lor le revine meritul dezvoltării, când societățile înregistrează un progres real, și răspunderea subdezvoltării când societățile ajung în impas sau se degradează prin adâncirea degradării sociale”. (idem, p.19).

Acestea fiind spuse, ce măsuri a adoptat statul român în vederea combaterii efectului de lohn? Care au fost acțiunile elitelor în ceea ce privește sistemul lohn?

În septembrie 2010, Ministerul Economiei, comerțului și Mediului de Afaceri a înaintat „Cumpără românește!”, un program național de promovare a produselor românești. (MECMA, 2010), în valoare de 5,2 milioane de lei (Gândul, 2010). Obiectivele principale ale proiectului sunt: „relansarea producției interne, sprijinirea producătorilor interni prin îmbunătățirea cadrului legislativ și implementarea unei politici publice coerente de relansare a producției interne, dezvoltarea identității produsului românesc cu implicarea activă a producătorilor interni, asociațiilor de profil, camerelor de comerț, sindicatelor, patronatelor, administrațiilor locale, consumatorilor, promovarea produsului românesc prin instrumente moderne, adecvate (mass-media, internet, seminarii, simpozioane, târguri și expoziții, etc.), certificarea produsului românesc și protecția și stimularea consumatorilor” (ibidem) Implementarea tuturor clauzelor prezente în proiect ar trebui să se realizeze, teoretic, până în 2013. În afară de etichetele pe care le putem vedea în orice supermarket, semnalând produsele

românești, nu am observat și nici nu am identificat vreo altă îmbunătățire adusă prin această politică socială.

Pentru a putea consuma acele produse promovate, oamenii au nevoie de salarii, ori ideea de salariu nu se rezumă doar la o sumă de bani pe care o primești în urma îndeplinirii unui serviciu. David Ricardo distingea două tipuri de prețuri (și implicit salarii): prețul natural al muncii și prețul de piață al muncii. Prețul natural al muncii „este acela care dă posibilitatea lucrătorului să se întrețină și să-și perpetueze rasa”, iar prețul de piață al muncii constituie „prețul care se plătește în mod real pentru că, pe baza acțiunii naturale a proporției dintre ofertă și cerere, munca este scumpă când este rară și ieftină când este abundentă”.² În cazul „Romanița”, munca este ieftină și abundentă, concurența fiind problematică pentru România și benefică pentru deținătorul de contract.

O altă problemă este faptul că muncitorul nu are acces la produsul la care lucrează. Muncitorii din fabrica „Romanița”, dacă doresc să achiziționeze produse marca H&M, sunt obligați să le procure din magazin la prețul impus de firma suedeză, deși costurile de producție sunt mult mai mici, de pildă:

„pereche de pantaloni- 2, 75 euro

Cămașă/bluză fantasy: 1 euro

Rochie- 1, 60 euro

Sacou: 4 euro”, aceste prețuri conținând și profitul fabricii românești. (Protv, 2012)

Așadar, neavând acces la produsul la care lucrează, muncitorii nu au parte de justiție socială, ceea ce demonstrează că politicile sociale sunt ineficiente, din pricina faptului că munca nu este echivalată în bani. Tocmai din lipsa puterii de cumpărare provine sărăcia: individul își permite să își cumpere doar strictul necesar pentru a supraviețui.

Să nu uităm faptul că această fabrică nu este nici pe departe singurul exemplu ce se mulează pe problema ineficienței politicilor sociale, ci este singurul pe care îl analizez în amănunt. Avem peste tot în România fabrici ce produc pentru brand-uri internaționale prin sistemul lohn: la Turnul Măgurele sunt confecționate haine marca Dolce&Gabbana, la Cisnădie sunt produse genți sub egida Louis Vuitton. Încățăminte marca Dior, Geox, Prada, Paco Herrero sau Fornarina sunt produse la o fabrică din Bihor, iar hainele echipei Champions League au fost produse într-o fabrică din cartierul Bucureștean Rahova (EVZ, 2008). Cu siguranță, la o cercetare mai dezvoltată, se găsesc și mai multe exemple de fabrici din industria ușoară implicate în sistemul lohn.

2 *** Politici economice europene- suport de curs. Disponibil la: <http://pt.scribd.com/doc/87952459/10/Conceptul-de-salariu> . Accesat la data de: 28.05.2012

Concluzii

Pe baza datelor prezentate mai sus, pot spune că, în cazul industriei ușoare (de investigat și alte sectoare industriale) din România, capitalismul este unul de pradă, deoarece neimplementarea de politici sociale de combatere ori ineficiența politicilor sociale implementate atrag după sine dezvoltarea tot mai accentuată a economiei de tip lohn, ce dezvoltă, precum explică Ilie Bădescu în cartea sa „*Sincronism european și cultură critică românească*”, un anumit tip de conduită a capitalului, conduită de tip „prădalnic și extravertit, orientat spre exterior”, ce împinge societatea românească „în starea de capitalism ‘periferial’, dependent față de cel metropolitan” (Bădescu, 2002, p.110). Astfel, România devine dependentă de investitorii străini ce profită de pe urma ineficienței elitelor lipsite de substanță și interes național, elite negative precum le numea Eminescu (Baltasiu, 2004), ce nu investesc în crearea bunăstării statale. Prin faptul că profitul nu vine în PIB-ul românesc, PNB are de suferit și nu am dezvoltare, ci „subdezvoltare” (ibidem).

Lohn-ul, din păcate, devine singura șansă de supraviețuire a fabricilor afectate de fenomene economice severe, precum privatizarea din anii 90 ori criza financiară din 2008. Acesta, atrage după sine, efecte benefice pe termen scurt, prin faptul că indivizilor le sunt create locuri de muncă, dar efectele pe termen lung sunt devastatoare, rata de sărăcie crescând considerabil.

O posibilă soluție este implementarea de politici sociale eficiente, care să aibă ca scop promovarea unui cadru legislativ potrivit ideii de producție a produselor românești. De asemenea, consider că trebuie inițiate campanii prin care să fie clar explicate dezavantajele achiziționării de produse străine în detrimentul celor românești (cel puțin în sectorul textil, deși în sectorul agricol este la fel de grav), indiferent că prețurile sunt mai mici decât ale celor românești. În plus, prin fonduri europene, ar trebui făcute investiții serioase în fabrici românești care să producă la scală înaltă produse pentru import și export, doar sub egidă românească.

Sunt sigură că sunt multe aspecte pe care, probabil, nu le-am luat în considerare, în special cele de ordin politic. La o primă vedere, însă, consider că lucrurile pot fi interpretate prin filtrul prezentat mai sus.

Bibliografie

1. *** Politici economice europene- suport de curs. Disponibil la: <http://pt.scribd.com/doc/87952459/10/Conceptul-de-salariu> . Accesat la data de: 28.05.2012
2. Baltasiu, Radu. (2004). Sociologie economică și Teoria Elitelor. Disponibil la: <http://pt.scribd.com/doc/40439176/Radu-Baltasiu-Sociologie-Economica-Si-Teoria-Elitelor-2004> . Accesat la data de: 28.05.2012
3. Bădescu, Ilie (2002). Sincronism european și cultură critică românească. Disponibil la: <http://pt.scribd.com/doc/53186264/Badescu-Sincronism-European> . Accesat la data de: 28.05.2012
4. Florescu, Raluca. (2012). *Reuters: Sărăcia din Europa de Est, inclusiv România, a condus la un exod masiv.* Disponibil la: <http://www.evz.ro/detalii/stiri/reuters-saracia-din-europa-de-est-inclusiv-romania-a-condus-la-un-exod-masiv-974155.html> . Accesat la data de: 13.05.2012
5. Gândul. (2010). Cumpără românește!, sloganul cu care Guvernul credea să îi îndemne pe români să achiziționeze produse fabricate în țară. Disponibil la: <http://www.gandul.info/financiar/cumpara-romaneste-sloganul-cu-care-guvernul-vrea-sa-ii-indemne-pe-romani-sa-achizitioneze-produse-fabricate-in-tara-7438780> . Accesat la data de: 28. 05. 2012
6. MECMA. (2010). Cumpără românește! – Program național de promovare a produselor românești. Disponibil la: http://www.minind.ro/anunturi/cumpara-romaneste_011010.pdf. Accesat la data de 28. 05. 2012
7. Preda, Marian. (2002). Politica socială românească. Între sărăcie și globalizare. București: editura Polirom.
8. ProTV. România, te iubesc! 2012. România, raiul importatorilor: de la brandurile vestice, până la chinezării și vânzătorii de lux fals. Disponibil la: <http://stirileprotv.ro/emisiuni/romania-te-iubesc/romania-te-iubesc-cum-sa-castigi-protv-dintr-o-afacere-de-miliarde-de-euro-reteta-o-detin-romanii.html> Accesat la data de: 13 mai 2012
9. Țuliga, Andreea. (2008). *Luxul poartă etichetă românească.* Disponibil la: <http://www.evz.ro/detalii/stiri/luxul-poarta-eticheta-romaneasca-819649.html> . Accesat la data de: 12.05.2012

Abstract

De-a lungul timpului, diferite științe s-au ocupat cu explicarea fericirii și, cu fiecare ocazie, abordarea variază. Tensiunea cea mai puternică este între abordarea calitativă și cea cantitativă a fenomenului. Astfel, antropologia, știință prin excelență calitativă, privește fericirea sub forma unei pulsații spirituale care este totodată și transcendentă (Bernea 2008, Vulcănescu 1991). Economia, însă, știința exactității, privește mai degrabă fericirea sub forma prosperității, într-o relație direct cauzală – prosperitatea determină fericirea (Ricardo 2001). Un indicator al prosperității este și produsul intern brut al unei țări, care adesea este relaționat cu standardul de viață și cu fericirea. Recenta politică socială a „wellbeing”-ului britanic abordează fericirea sub aspect separat de PIB, dar totuși în relație cu acesta, construindu-se un nou indicator, mai complex, al fericirii.

Cuvinte cheie: fericire, PIB, prosperitate, wellbeing.

Introducere sau ce înțelegem prin fericire și PIB

Materialul de față introduce în discuția dreptului la fericire perspectiva sau mai degrabă comparația cu abordarea economică, a (măsurării) fericirii prin produsul intern brut pe cap de locuitor. Termenii de mai sus, fericire și PIB, considerăm că nu fac parte din același câmp de investigație, de aceea și titlul „fericire vs. PIB”.

Fericirea este un fenomen destul de complex și tocmai de aceea aceasta nu poate fi redusă la aspectele prosperității materiale. Perspectiva pe care o găsim cea mai cuprinzătoare și pe care o vom întrebuința pentru a înțelege fericirea aparține sociologului Ernest Bernea. În lucrarea *Treptele bucuriei*, Bernea discută triada fericire-bucurie-plăcere, distingând aceste concepte unele de altele. Este de notat faptul că doar fericirea și plăcerea sunt termenii pe care economia îi folosește în teoretizarea aspectelor vieții economice, mai cu seamă *plăcerea* produsă de *satisfacție*. Fericirea sau condiția fericirii, argumenta David Ricardo la începutul secolului al XIX-lea, constă în prosperitatea individului. Aceasta din urmă se dobândește atunci când salariul de piață este mai mare decât cel natural:

„It is when the market price of labour exceeds its natural price, that the condition of the labourer is flourishing and happy, that he has it in his power to command a greater proportion of the necessaries and enjoyments of life, and therefore to rear a healthy and numerous family” (Ricardo, p.59).

Totodată, fericirea este în relație cu plăcerea, conform economistului britanic – „condiția muncitorului este de prosperitate și fericire, când este în puterea sa să gestioneze o proporție mai mare de necesități și plăceri ale vieții” (Ricardo, p.59). Tot despre plăcere amintește și teoria economică mai apropiată de zilele noastre, în

1 Material prezentat în cadrul Conferinței Internaționale „Dreptul la Fericire”, sub egida Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, în perioada 13-15 decembrie 2012.

care valoarea unui bun este înțeleasă ca utilitate, iar aceasta din urmă ajunge să fie identificată în economie cu nivelul de satisfacție: „In a word, utility denotes satisfaction” (Samuelson și Nordhaus, 1992, p.83). Acesta își asociază plăcerea unui individ în ceea ce privește consumarea unui produs sau serviciu: „More precisely, it refers to the subjective pleasure or usefulness that a person derives from consuming a good or service” (ibidem).

Revenind la Ernest Bernea, acesta simte nevoia de a înlătura confuziile dintre bucurie și fericire și dintre bucurie și plăcere:

„Ca noțiune, bucuria aparține mai mult moralei, iar fericirea e o noțiune metafizică. Ca realitate bucuria este legată de viața noastră istorică, este însăși esența [...]. Fericirea însă este legată de credința într-o viață de dincolo, lume stabilă, aceea a permanențelor, și că ea poate să fie trăită într-un alt ciclu al vieții. În acest fel, [...] bucuria există în timp, pe când fericirea există în afara timpului, în eternitate” (Bernea, p.10).

„Plăcerea este o stare superficială ce apără bine un anumit conformism social; ea este starea născută dintr-un contact periferic cu lumea și viața, plăcerea este cântecul [...] tuturor senzațiilor ușoare și satisfacția unui suflet redus. Bucuria este starea lucrurilor de adâncime, este cântecul eliberator al împlinirii” (Bernea, p.11).

Bernea atribuie plăcerii senzațiile ușoare, lumescul, în timp ce bucuria este înțeleasă în relație cu morala, iar fericirea cu eternitatea, *transpersonalul*. Astfel, fericirea nu e plăcere precum nu este nici bucurie, deși relația dintre fericire și bucurie este de completare. Considerăm că problema relației între PIB și fericire se pune greșit, în sensul că nici chiar terminologic nu se respectă același plan al discuției. Dacă PIB este un indicator economic care măsoară prosperitatea unei societăți², iar fericirea ține mai degrabă de „credința într-o viață de dincolo” (Bernea, p.10), nu se poate stabili o relație între cele două componente fiindcă nu fac referire la același plan al existenței. În acest fel, teoretic, relaționarea PIB-ului se poate face cu bucuria, aspect legat de viața istorică. Pentru a nu complica discuția însă, materialul va folosi termenul de fericire în accepțiunea de bucurie la Bernea.

Confuzia dintre fericire și Produs Intern Brut

Începând cu bazele liberalismului clasic, știința economică a avut ceva dificultăți în a se raporta la unitatea referentă a economiei, și anume *gospodăria*. Din punct de vedere etimologic, termenul economie vine de la grecescul „oikonomia” în care „oikos” și „nomos” traduc o știință a gestionării gospodăriei. În spațiul românesc, cel care a teoretizat acest tip de abordare este Mircea Vulcănescu în lucrarea *Spre un nou medievalism economic*. Lucrarea căpătâi a acestei culegeri de articole semnate de Vulcănescu a dat și titlul materialului. **Medievalismul economic** este în realitate un mod de viață, o stare de lucru, o perspectivă creștină asupra vieții sociale, în care nucleul abordării este *consumul după nevoie* nu *după plăcere*. În economia de piață plăcerea presupune consumul cât mai sporit. Fericirea, însă, nu constă în PIB, ci în autosuficiență, cum spune Ernest Bernea despre bucurie, în termeni de durabilitate, frumos și sens pozitiv major (Bernea, p.11). A-ți fi ție suficient, din punct de vedere al gospodăriei, este sensul cel mai cuprinzător al fericirii deoarece conține referentul cadru – gospodăria cu familia ca nucleu, precum și dimensiunile fericirii: *existența, cunoașterea, creația, puritatea, plenitudinea, dăruirea* precum și faptul de *a fi împreună* (Bernea, 2008). Fericirea, prin toate aceste dimensiuni, nu exclude

2 PIB reprezintă produsul intern brut al unui stat și cuprinde valoarea monetară a tuturor bunurilor și serviciilor produse în interiorul granițelor celui stat de-a lungul unui an (vezi <http://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp#axzz2E5Wg2Wf>)

suferința, ea nu trimite la plăcere, ci de multe ori chiar la opusul acesteia, la sacrificiu și suferință. Fericirea, deci, se poate afla în opoziție cu *satisfacția*.

Planul conform căruia PIB-ul determină fericirea este o încercare, din punctul nostru de vedere nereușită, și aceasta deoarece fericirea este pusă în paralel cu PIB-ul până la 15.000 \$ pe cap de locuitor, depășirea acestui prag conducând la diluarea relației cauzale dintre fericire și cantitatea de bani posedată. De altfel, sociologia a remarcat, prin Robert Putnam, faptul că nu contează atât de mult prosperitatea economică, ci mai ales siguranța financiară. În acest mod explica sociologul american discrepanțele inter-generaționale și motivul pentru care tinerii și persoanele de vârstă mijlocie sunt mai puțin fericiți:

„Some of the generational discrepancy is due to money worries: despite rising prosperity, young and middle-aged people feel less secure financially” (Putnam, 2000, pp.334-335).

Fericirea între darwinism și PIB

Din perspectivă darwinistă, fericirea pornește de la principalele condiții de existență ale individului: *supraviețuirea și reproducerea*, sau *supraviețuirea prin reproducere* (*The Economist*, 18 decembrie 2008). Consecința acestei realități este tradusă în încercarea constantă a individului de a atrage persoanele de sex opus, sau de a se impune, printr-un status superior, în fața acelor de același sex.

Ierarhia socială devine, astfel, cadrul esențial de manifestare, în care mobilitatea indivizilor se realizează prin intermediul puterii. În cadrul organizării sociale curente, puterea este expresia capacităților financiar-economice, de aici sesiza și Edward Luttwak în ultima decadă a secolului al XX-lea, schimbarea axului lumii în funcție de o nouă știință, *geoconomia*. Caracteristica principală a geoeconomiei este analiza puterii în funcție de logica comerțului. Continuă Luttwak, puterea nu mai este neapărat expresie militară, ci economică. Mircea Vulcănescu atrage atenția asupra acestei problematice prin lucrarea *Logos și Eros*. Puterea, explică Vulcănescu, este concretizată în bani și devine factor de disoluție a comunității, întrucât cei care dețin puterea îi subordonează imediat pe cei mai slabi, manifestarea puterii dobândind astfel un caracter anarhic (Vulcănescu, p.69). Puterea exprimată în bani conduce la crize tipice, legate de lipsa mijloacelor bănești sau reducerea acestor resurse. Iată, de exemplu, violența fizică masculină crește în condițiile în care tinerii nu mai au acces la femei pentru că nu au o situație economică precară (*The Economist*, 18 decembrie 2008). În acest context, într-adevăr, fericirea pare că se leagă mult mai strâns de produsul intern brut, ea fiind o expresie a mijloacelor financiare avute la dispoziție.

Capitalul social – recuperarea înțelesului social al fericirii

Omul modern a ajuns la confundarea fericirii cu plăcerea. Economia neoliberală a ajuns să înțeleagă valoarea în termeni de utilitate, iar utilitatea în sensul satisfacției, a plăcerii consumării unui bun, fapt ușor vizibil în legea diminuării utilității marginale: „the amount of extra marginal utility declines as a person consumes more and more of a good” (Samuelson, Nordhaus, p.84). De aici reiese faptul că produsul are o barieră minimă care, odată atinsă, diminuează nivelul plăcerii, al satisfacției consumării produsului. În acest mod,

diversificarea producției și oferirea de noi produse au izvorât din credința că individului trebuie să i se ofere suficiente bariere ale satisfacției în așa fel încât să se evite prăbușirea nivelului fericirii. Și astfel s-a ajuns la măsurarea fericirii prin PIB, prin *cantitate*, cu cât produci mai mult cu atât mai bine, echivalându-se cantitatea cu calitatea. Problema este sesizată de George Ritzer în celebra sa lucrare despre McDonaldizarea societății. Sistemul McDonalds se bazează pe faptul că o cantitate mare sau o livrare rapidă a acesteia înseamnă că trebuie să fie și un produs bun: „a lot of something, or the quick delivery of it, means it must be good” (Ritzer, 2001, p.199). La fel și cu fericirea în relație cu PIB-ul, cu cât este mai mare produsul intern brut pe cap de locuitor, cu atât fericirea s-ar presupune că este mai ridicată.

Pe o altă treaptă a explicației se află Robert Putnam care vede fericirea în funcție de conexiunile sociale. Comunitatea de prieteni și de relații sociale este direct răspunzătoare pentru nivelul mai ridicat de fericire în rândul persoanelor peste 55 de ani. Cauza acesteia este creșterea stării de bine produsă de „experiențele comune”, în timp ce mai tinerii membri ai societății, blocați în obsesia autocontrolului și autonomiei personale se însingurează. De aici și lipsa unui sprijin:

„Psychologist Martin Seligman argues that more of us are feeling down because modern society encourages a belief in personal control and autonomy more than a commitment to duty and common enterprise. Where once we could fall back on social capital – families, churches, friends – these no longer are strong enough to cushion our fall” (Putnam, p.335).

Fericirea în cadrul familiei

Paradigma darwinistă scoate în evidență, deși într-un sens extrem de restrâns, importanța comuniunii: „Sexual success, by contrast, tends to dampen criminal behaviour down. Getting married and having children – in other words, achieving at least part of his Darwinian ambition – often terminates a criminal’s career” (*The Economist*, 18 decembrie 2008). Darwinismul consideră numai aspectele de sexualitate în cadrul comuniunii dintre indivizi. Familia însă, reprezintă cadrul mai cuprinzător care trimite la *așezarea* individului. Familia este mediul în care individul se regăsește pe sine, prin intermediul celuilalt/celoralți. Astfel, relațiile sociale ale omului, și îndeosebi relațiile din cadrul familiei sunt cadrele fericirii. Pe de altă parte, familia se pare că depinde la rândul său de sprijinul material pe care se bazează. Însă nu este vorba de *cantitatea* resurselor cât caracterul constant, *certitudinea* acestora. Putem observa în graficul de mai jos că în ultimii ani (după declanșarea crizei financiar-economice din 2008) numărul căsătoriilor este în declin, ajungând în 2010 cu 1,5 mai puține căsătorii la mia de locuitori față de anul 2008 (5,4 comparativ cu 6,9 căsătorii).

Grafic . Numărul de căsătorii la mia de locuitori (2008-2010). Sursa: Institutul Național de Statistică, România în cifre 2012.

Din cauza faptului că economia, la nivel mondial, este în declin, tinerii își caută echilibrul într-o dezvoltare strict individuală, resursele financiare nefiind capabile să le confere siguranță în întreținerea

unei familii. Înțelegem că fericirea ține nu atât de prosperitatea materială cât de siguranța financiară (Putnam, 2000).

Două politici de stat: Bhutan și wellbeing-ul lui David Cameron

Problema măsurării fericirii la nivel guvernamental este din ce în ce mai des întâlnită în rândul liderilor importanți ai lumii. Printre aceștia, amintim de Nicolas Sarkozy și David Cameron care în ultima perioadă fie au solicitat noi metodologii și studii despre fericire (Sarkozy), fie au propus noi indicatori (Cameron cu politica „wellbeing”-ului). Problema aceasta s-a ridicat ca urmare a faptului că fericirea este totodată indicator al stării sociale cât și rezultat al politicilor implementate de guvernare. *Fericirea ține de sănătatea mentală a individului.* Este un element care îi determină nivelul de implicare socială și profesională. Sunt numeroase studii care demonstrează, de pildă, cum persoanele mai fericite au un nivel al productivității muncii mai ridicat (Oswald, Proto, Sgroi, 2009). Autorii au realizat un experiment în acest sens. Au strâns voluntari cărora le-a arătat un film haios apoi dându-le un test de gândire și au comparat performanțele cu ale celor care s-au uitat la un film neutru sau care nu s-au uitat la niciun film. Rezultatele au arătat un procent de 12% mai mare în favoarea celor care au urmărit un film haios.

În acest fel, fericirea indivizilor devine problemă de stat. La nivelul statelor, Bhutanul se remarcă prin indexul național al fericirii (GNH) care constă în sănătatea spirituală, fizică, socială și de mediu a cetățenilor săi precum și în mediul natural (*The Guardian*, 1 decembrie 2012). Franța, Canada, Regatul Unit, și chiar China au devenit preocupate la nivel de stat de problema fericirii și a măsurării ei la scară națională. Cazul Marii Britanii se distinge pentru amploarea fenomenului în dezbaterile publice. David Cameron, premierul Regatului Unit, implementează începând cu anul 2010 o politică ce constă în măsurarea bunăstării cetățenilor, prin care vrea să alăture PIB-ului un nou indicator (GWB – general wellbeing) pentru a certifica gradul de fericire individuală:

„It's time we admitted that there's more to life than money and it's time we focused not just on GDP but on GWB – general wellbeing” (*The Guardian*, 14 noiembrie 2010).

Necesitățile unui asemenea indicator țin de capitalul social, cultural, de ecologia locuirii:

„Wellbeing can't be measured by money or traded in markets. It's about the beauty of our surroundings, the quality of our culture and, above all, the strength of our relationships” (idem).

Această politică nu este privată însă de critici. David Cameron a alocat suma de 2 milioane de lire pentru ca bunăstarea cetățenilor britanici să poată fi măsurată. Reacțiile privind bugetul au fost

imediate, considerându-se că suma este prea mare. De asemenea, se consideră că politica de *wellbeing* este o distragere a atenției de la problemele reale ale țării. Nu în cele din urmă, măsurarea fericirii ca bunăstare nu ar fi posibilă, subiectul acesteia fiind considerat unul ce ține de spiritual:

„Happiness is a matter for spiritual inquiry, not the Office for National Statistics. It has nothing to do with the Government, and politically-inspired attempts to exploit our supposed state of mind have a sinister smack to them” (*Daily Mail*, 25 iulie 2012).

Scopul acestei politici ține de stabilirea viitoarelor politici publice.

Concluzii

Pentru studiile occidentale efectuate în domeniul fericirii, aceasta din urmă apare cel mai adesea sub forma unui grafic „U”. Fericirea este cel mai intens trăită de copii, tineri și, surprinzător, de bătrâni. Odată cu înaintarea în vârstă pierdem din vitalitate, dar câștigăm fericire (cf. *The Economist*, 16 decembrie 2010). Fericirea conduce nu numai la sănătatea mentală a individului, dar și la cea fizică. În cadrul unui test desfășurat de John Weinman, profesor de psihiatrie la Colegiul King din Londra, acesta a monitorizat nivelul de stres în rândul voluntarilor și apoi le-a realizat mici răni (idem). Rănile s-au vindecat de două ori mai rapid în rândul celor care erau mai puțin stresați decât cei care aveau un nivel de stres ridicat (idem). De asemenea, am putut observa faptul că fericirea corelează cu productivitatea, cu cât suntem mai fericiți cu atât nivelul nostru de productivitate la locul de muncă este sporit. Așadar, fericirea indivizilor trimite la *sănătatea populației* și la *vitalitatea economiei*. Deși discursul economic dominant are o raportare reduționistă la fericire, atribuind-o produsului intern brut, noile politicile de stat privind constituirea unui index al fericirii au mai mult decât pretextul așteptat, au argumentul necesarului.

Fericirea devine, astfel, un concept cheie în viitoarele dezbateri și politici publice și economice.

Bibliografie

Bernea, Ernest 2008, *Treptele Bucuriei*, Editura Vremea, București

Institutul Național de Statistică, *România în cifre 2012*, disponibil la adresa [http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/Romania%20in%20cifre %202012.pdf](http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/Romania%20in%20cifre%202012.pdf) (consultat decembrie 2012)

Luttwak, Edward N. 1990, **From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce**, *National Interest*, în Ó Tuathail, Gearóid, Simon Dalby și Paul Routledge 1998, *The Geopolitics Reader*, London: Routledge

Oswald, Andrew J., Eugenio Proto și Daniel Sgroi 2009, *Happiness and productivity*, The Institute for the Study of Labor, Bonn, disponibil la adresa de internet <http://ftp.iza.org/dp4645.pdf> (consultat decembrie 2012)

Putnam, Robert D. 2000, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster

Ricardo, David 2001, *On Principles of Political Economy and Taxation*, 1817 (third edition 1821), Batoche Books, Kitchener, Ontario, Canada

Ritzer, George 2001, *Explorations in Social Theory. From Metatheorizing to Rationalization*, Sage Publications

Samuelson, Paul și William D. Nordhaus 1992, *Economics*, McGraw-Hill

Vulcănescu, Mircea 1991, *Logos și Eros. Creștinul în Lumea modernă. Două tipuri de filozofie medievală*, Paideia, București

Vulcănescu, Mircea 2009, «*Spre un nou medievalism economic*». *Scrieri economice*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, cuvânt înainte de Toma Roman, București: Editura Compania

Articole

Daily Mail, The wellbeing survey is pointless and creepy. Cameron should leave cheering us up to entertainers, 25 iulie 2012

Mihai, Adelina, Criza erodează încrederea românilor în viitor, *Ziarul Financiar*, 20 ianuarie 2012

The Economist, Why we are, as we are, 18 decembrie 2008

The Economist, Why, beyond middle age, people get happier as they get older, 16 decembrie 2010

The Guardian, David Cameron aims to make happiness the new GDP, 14 noiembrie 2010

The Guardian, Gross national happiness in Bhutan: the big idea from a tiny state that could change the world, 1 decembrie 2012.

CENTRUL EUROPEAN DE STUDII ÎN PROBLEME
ETNICE AL ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL „EUDOXIU HURMUZACHI” PENTRU
ROMÂNII DE PRETUTINDENI

Traectoria tinerilor basarabeni veniți la studii în România

– între mit și realitate –

SINTEZA RAPORTULUI DE CERCETARE

BUCUREȘTI, 2012

© copyright: Centrul European de Studii în Probleme Etnice, 2012

Elaborarea, îngrijirea științifică și redacțională a volumului:

Radu Baltasiu (coord.)

Cristinel Pantelimon

Gabriel Săpunaru

Ovidiana Bulumac

Sînziana Badea

Irina Baba

Mădălina Mihăilă

Cătălin Stancu

Mihail Ioniță

Ionuț Mavrichi

Lilian Ciachir

Cercetările de teren s-au realizat în cadrul proiectului finanțat în 2012 de către Departamentul pentru Români de Pretutindeni și derulat de Centrul European de Studii în Probleme Etnice al Academiei Române și Institutul „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru Români de Pretutindeni din cadrul Ministerului Afacerilor Externe.

Această publicație a fost tipărită cu sprijinul Guvernului României Departamentul pentru Români de Pretutindeni - www.dprp.gov.ro

Conținutul acestei publicații nu reprezintă poziția oficială a Departamentului pentru Români de Pretutindeni

CUPRINS

CUPRINS	11
Obiectivul cercetării	4
Metodologie	4
Populația investigată. Eșantionul.....	4
Profilul general al tânărului din cercetare	4
Utilitatea bursei	5
Bursa – punte a spațiului românesc, „legătura cu România”	5
Un viitor mai bun prin integrarea în circuitul european al valorilor	5
O șansă pentru integrarea în piața europeană a forței de muncă	5
Crearea elitelor	6
Imperativul acțiunii sociale.....	6
Factor de întărire a coeziunii sociale.....	6
Factor de maturizare	6
Axele identitare	6
Evenimentele memoriei identitare	6
Cine sunt eu?	7
Limba.....	7
Importanța școlii	7
Familia	8
Anturajul.....	8
Celălalt	10
Distanța socială	10
Celălalt ca factor al apropierii sau al angoasei colective.....	10
Încrederea în mediul politic și mass-media în vederea apropierii dintre cele două maluri ale Prutului	11
Analiza hărților mentale. Profiluri	12
Problematici și recomandări	14

SINTEZA RAPORTULUI DE CERCETARE

Obiectivul cercetării

Cercetarea a avut ca obiectiv determinarea câtorva trăsături identitare la nivelul tinerilor basarabeni care studiază în România. Studiul a fost efectuat de către Centrul European pentru Studii în Probleme Etnice al Academiei Române, partener fiind Institutul „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru Românii de Pretutindeni din cadrul Ministerului Afacerilor Externe.

Datele au fost culese în cuprinsul anului 2012 (mai – octombrie), la nivelul populației tinerilor proveniți din Basarabia, aflați la studii în România, mai exact studenți și elevi de liceu. Cercetarea a cuprins circa 450 de chestionare autoadministrate și 35 de grupuri de discuție (focus grup), în diferite contexte *de tip educațional*: în centre universitare și centre de pregătire.

Cercetarea s-a desfășurat în toate centrele universitare mari din România: Iași, Cluj-Napoca, București, Timișoara, Galați.

Metodologie

Cercetarea s-a desfășurat pe trei niveluri de analiză: (1) cantitativ-sondaj de opinie, pe baza chestionarelor autoaplicate; (2) calitativ, pe baza discuțiilor de grup și a interviurilor și prin (3) analiza cartografică – determinarea direcțiilor de forță ale spațiului colectiv pe baza hărților mentale personale.

Populația investigată. Eșantionul

- Conform datelor generale furnizate de oficialități, numărul tinerilor din R. Moldova aflați la studii în România era la nivelul anului 2011 de circa 10.000 de persoane, din care aproape 7000 de studenți¹.
- Eșantionul a cuprins circa 450 de respondenți, tineri din R. Moldova aflați la studii în România, din toate centrele universitare, cu accent pe cele în care aceștia sunt în număr important.
- Eșantion de disponibilitate. Eșantion de tip „bulgăre de zăpadă”.

Majoritatea organizațiilor ce reprezintă studenții basarabeni din România au fost incluse în eșantion, fiind prezente cu precădere cele localizate în centrele universitare importante. Tinerii au intrat în eșantion în acord cu propriul interes, chestionarul fiind autoaplicat.

Profilul general al tânărului din cercetare

Coordonatele comportamentale au ca axă destinul comun al românilor și Europa.

1. Tânărul basarabean aflat la studii în România alege România și Europa: peste 64% dintre tinerii intervievați au declarat UE drept preocupare importantă în momentul de față.

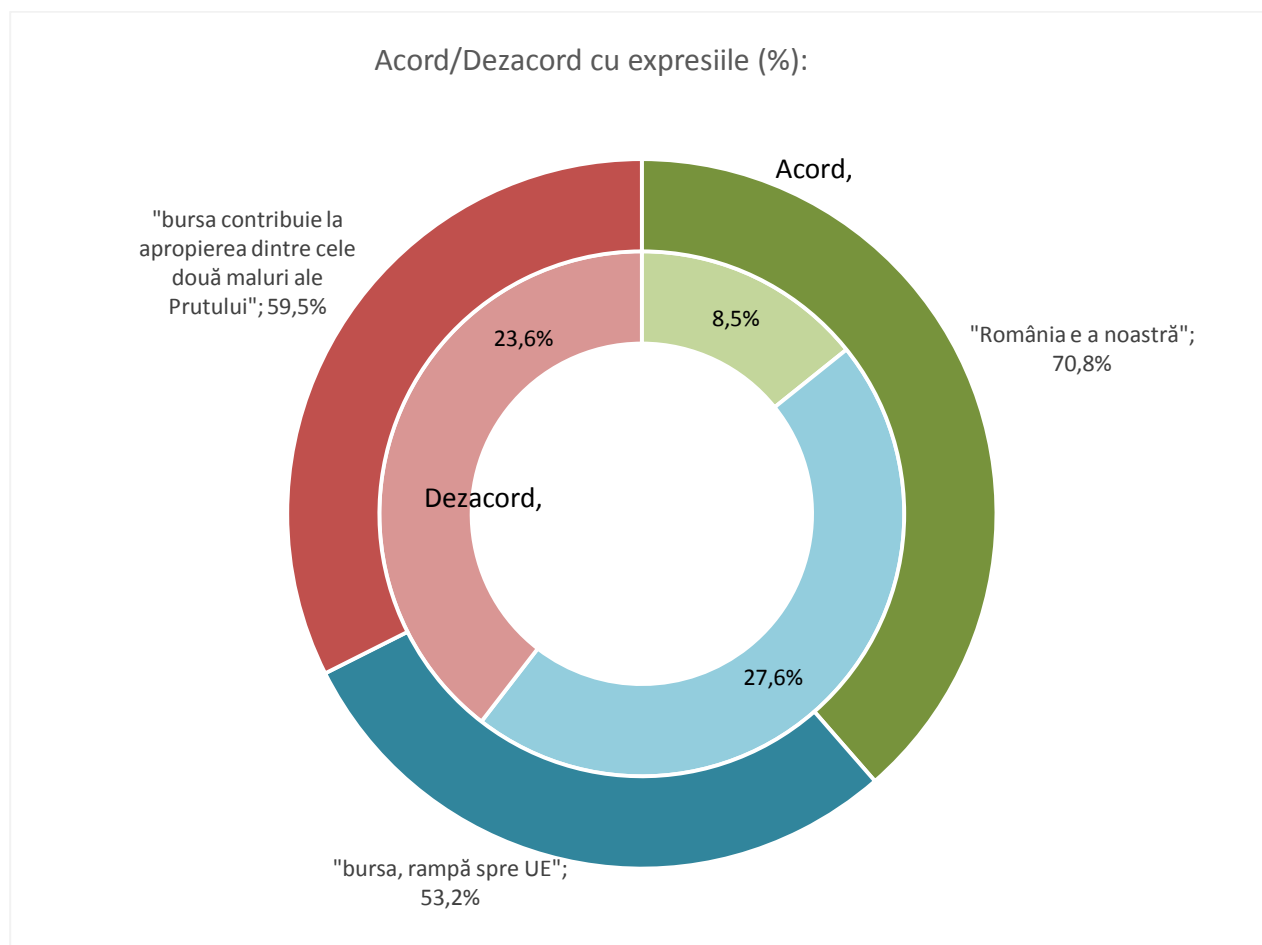
¹ Departamentul pentru Românii de Pretutindeni, martie 2012.

2. Peste jumătate dintre tinerii intervievați știu că există un destin comun al tuturor românilor, susținând Unirea (65,7%)²

Utilitatea bursei

Bursa – punte a spațiului românesc, „legătura cu România”

Bursa este sinonimă cu reluarea legăturilor cu România. România este locul șansei unei vieți mai bune printr-o educație superioară și cu un plus de coerență: „[am venit aici] pentru a avea o educație mai puțin coruptă și mai de calitate decât cea din Republica Moldova.”; „Pentru că aici sunt mai multe șanse” (student, Medicină, București). În același timp, bursa este o șansă spre Europa și o punte către România.

Un viitor mai bun prin integrarea în circuitul european al valorilor

Integrarea europeană nu înseamnă neapărat mersul la muncă în UE, ci aducerea unui viitor mai bun și în Republica Moldova. „Bursa oferă mai multe oportunități, prin urmare aici învățăm pentru un viitor mai bun” (student Studii politice, Iași).

O șansă pentru integrarea în piața europeană a forței de muncă

Calificarea oferită de bursă este de natură să asigure șanse pentru găsirea unui loc de muncă în România, sau în Uniunea Europeană, în general. „Bursa înseamnă și șanse de angajare pe piața muncii la nivel de Uniune Europeană, deci avem speranțe să trăim mai bine” (student Științe Economice, Iași).

² 65.7% răspunsuri „da” la întrebarea „Sunteți de acord cu reunificarea Basarabiei cu România?”

Crearea elitelor

„Bursele arată că României îi pasă de noi, dar eu aş pune o condiție – cine primește bursa asta ori rămâne în România, ori se întoarce în Republica Moldova, pentru că scopul lor este să creeze elite, iar dacă în contextul ăsta nu se mai înghesuie foarte mulți să obțină bursă, nu-i nicio problemă, mai bine mai puțini dar buni, decât mulți dar slabi” (student Științe Politice, Timișoara).

Citatul de mai sus reprezintă preocuparea unora dintre studenți surprinsă pe parcursul cercetării. Funcția de a crea elite prin parcurgerea bursei arată că tinerii din Republica Moldova au înțeles că, pe termen lung, problema crucială a dezvoltării este mai mult decât cea a carierei personale.

Imperativul acțiunii sociale

O bună parte dintre studenții din cadrul discuțiilor de la Iași, dar și din alte centre universitare, aflați la studiu în cadrul diverselor facultăți, au afirmat că vor să se întoarcă în Republica Moldova „pentru a schimba ceva”; „Să mergem înapoi pentru a da țara înainte !”; „Să fac dreptate acasă”.

Factor de întărire a coeziunii sociale

Bursa este factor de întărire a coeziunii dintre tinerii orientați spre acțiunea socială. Bursele reprezintă un factor important pentru Unire; prin intermediul lor, tinerii pot crea o punte de legătură între România și R. Moldova - prin cunoștințele acumulate într-un mediu academic de calitate, pot schimba ceva la ei, acasă; „Mă consider foarte norocoasă; toți prietenii mei sunt aici, am șansa să învăț aici și vreau să răsplătesc România Mare” (student Relații Economice, Iași).

Factor de maturizare

Bursa și contactul implicit cu spațiul românesc lărgit asigură fundalul pentru conștientizarea problemelor grave de dincolo de Prut: „după ce am venit aici am descoperit politica colectivă de spălare a creierelor de acasă” (student Arhitectură, București). Din acest punct de vedere, **bursa este factor de protecție și recuperare identitară:** „când stai acolo nu îți dai seama, dar când vii în România realizezi diferențele și manipularea” (student Construcții, Timișoara).

Axele identitare

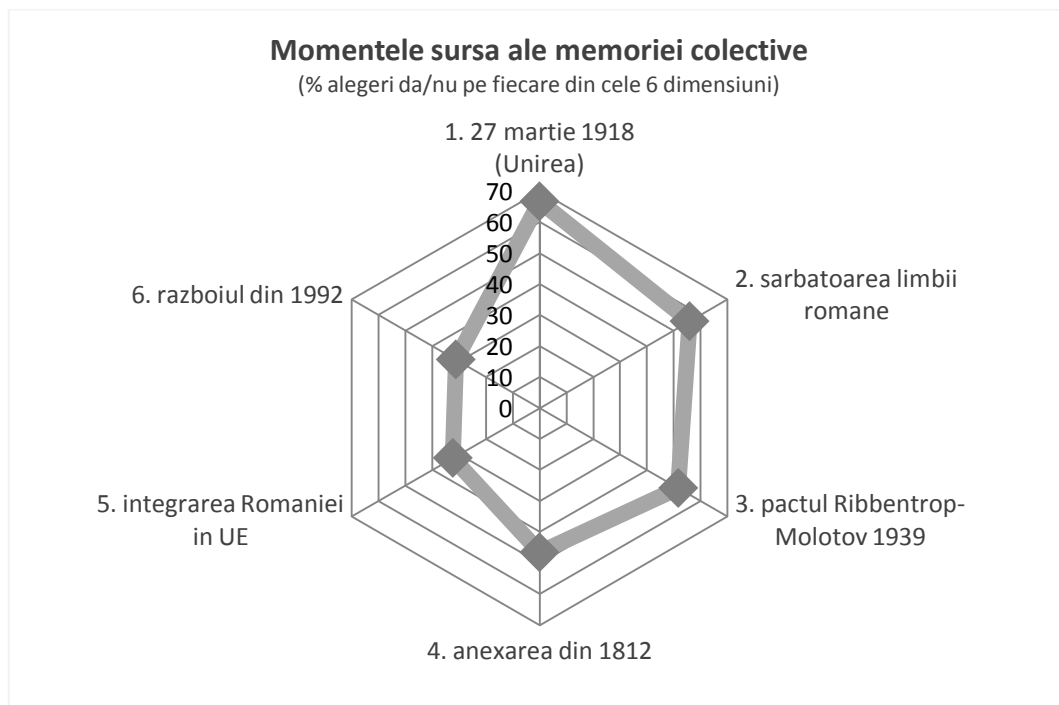
Trei priorități identitare

1. Integrarea în România: 70,8 % dintre cei intervievați consideră că „România este a noastră”
2. Reunificarea: 65,7% dintre tinerii intervievați sunt de acord cu Unirea României cu Basarabia
3. Cetățenia: 60,4% dintre tinerii basarabeni din eșantion susțin că dobândirea cetățeniei române trebuie să fie o prioritate pentru cetățenii R. Moldova.

Evenimentele memoriei identitare

Evenimentele sursă reprezintă acele momente cu relevanță colectivă care au valoare fundamentală pentru îns. Acestea constituie puncte de plecare pentru valorizarea și construirea ulterioară a spațiului social. Momentele sursă ale identității de bază sunt, în ordinea preferințelor celor intervievați, alegeri da/nu: Unirea Basarabiei cu România de la 27 martie 1918 (66%), instituirea limbii române ca limbă oficială - „sărbătoarea limbii române” (55,9%), anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939 (51,7%), anexarea Basarabiei din 1812 (48,6%). Pe un plan mai îndepărtat urmează integrarea României în UE în 2007 (32,3%) și războiul din Transnistria din 1992 (31,2%).

Memorie restitativă nu resentimentară. Memoria Unirii și a instituirii limbii române sunt cele mai importante elemente ale memoriei identitare pentru tinerii basarabeni aflați la studii în România. Evenimentele de tip rapt, care pot genera reacții împotriva cuiva, se află pe un plan secund.

Cine sunt eu?

Autoidentificarea reprezintă procesul prin care insul își afirmă personalitatea colectivă de substrat și o recunoaște public: „eu sunt român” / „moldovean” / „rus” / „basarabean” etc. Este unul dintre primele gesturi mentale. **Tinerii se consideră în cea mai mare parte români (peste 80%)**, fie prin autoidentificare directă, fie în cadrul unei identificări de tipul basarabean – român – moldovean etc.

Tinerii se consideră în cea mai mare parte români (peste 80%), fie prin autoidentificare directă, fie în cadrul unei identificări de tipul basarabean – român – moldovean.

Limba

Spațiul limbii se suprapune peste acela al organizării societății. Fiind prin excelență identitar, amploarea acestuia denotă gradul de desfășurare a identității etnice a vorbitorilor. O societate în care limba etniei majoritare are statut inferior în spațiul public este un spațiu comprimat, iar identitatea colectivă asemenea. În Basarabia se înregistrează fenomene de *recuperare a spațiului limbii române*, ceea ce denotă apariția unor fenomene de *decomprimare a spațiului identitar*.

Importanța școlii

Inițiativa și efortul instituțional sunt esențiale în promovarea limbii. Se constată întărirea prezenței limbii identității de bază (limba română) în cadrul instituțional, prin școală. Dacă luăm în considerare faptul că

așa numita „limbă moldovenească” nu este decât un aspect ideologic al limbii române, atunci observăm că limba română este limbă de comunicare predominantă în școlile din R. Moldova.

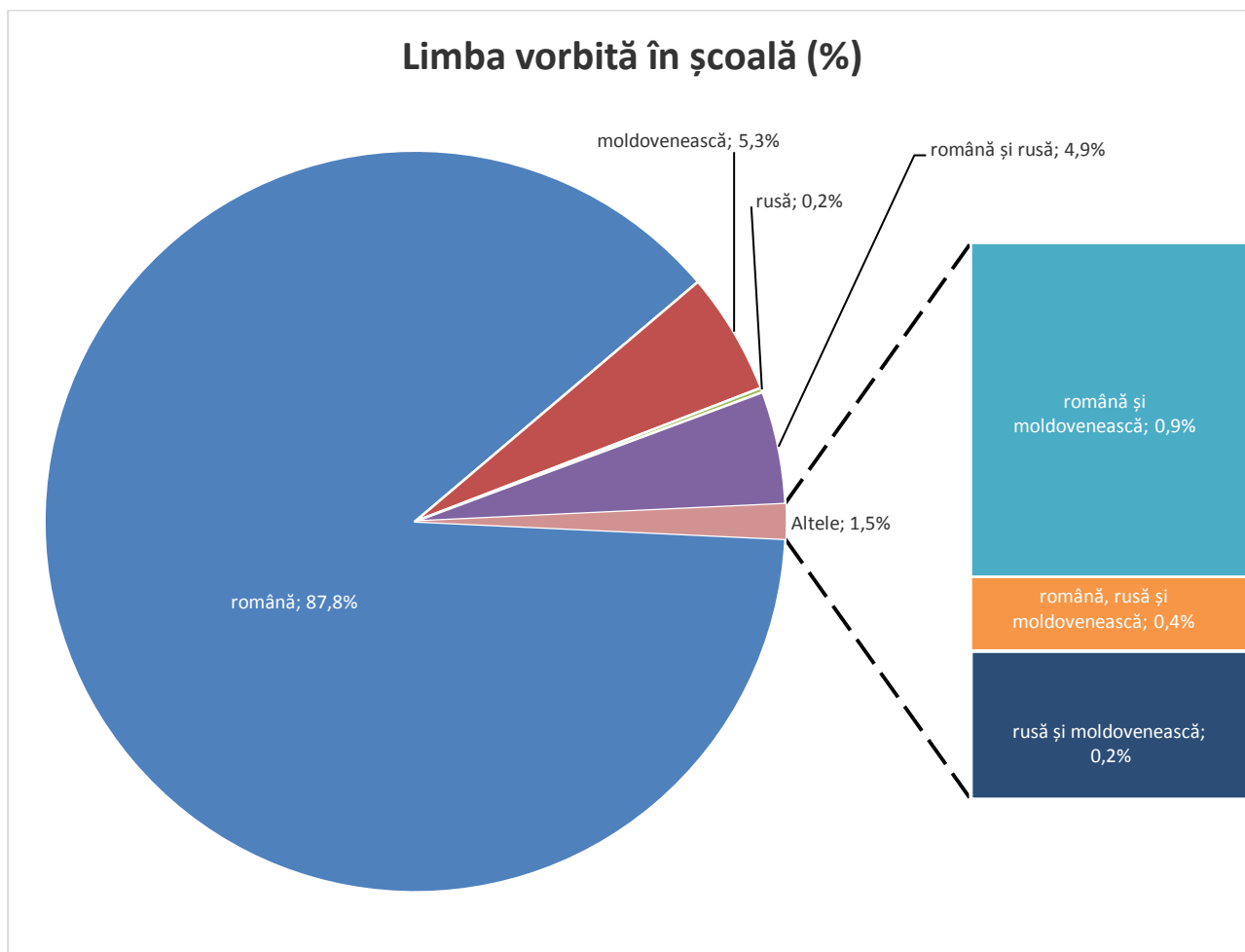
Familia

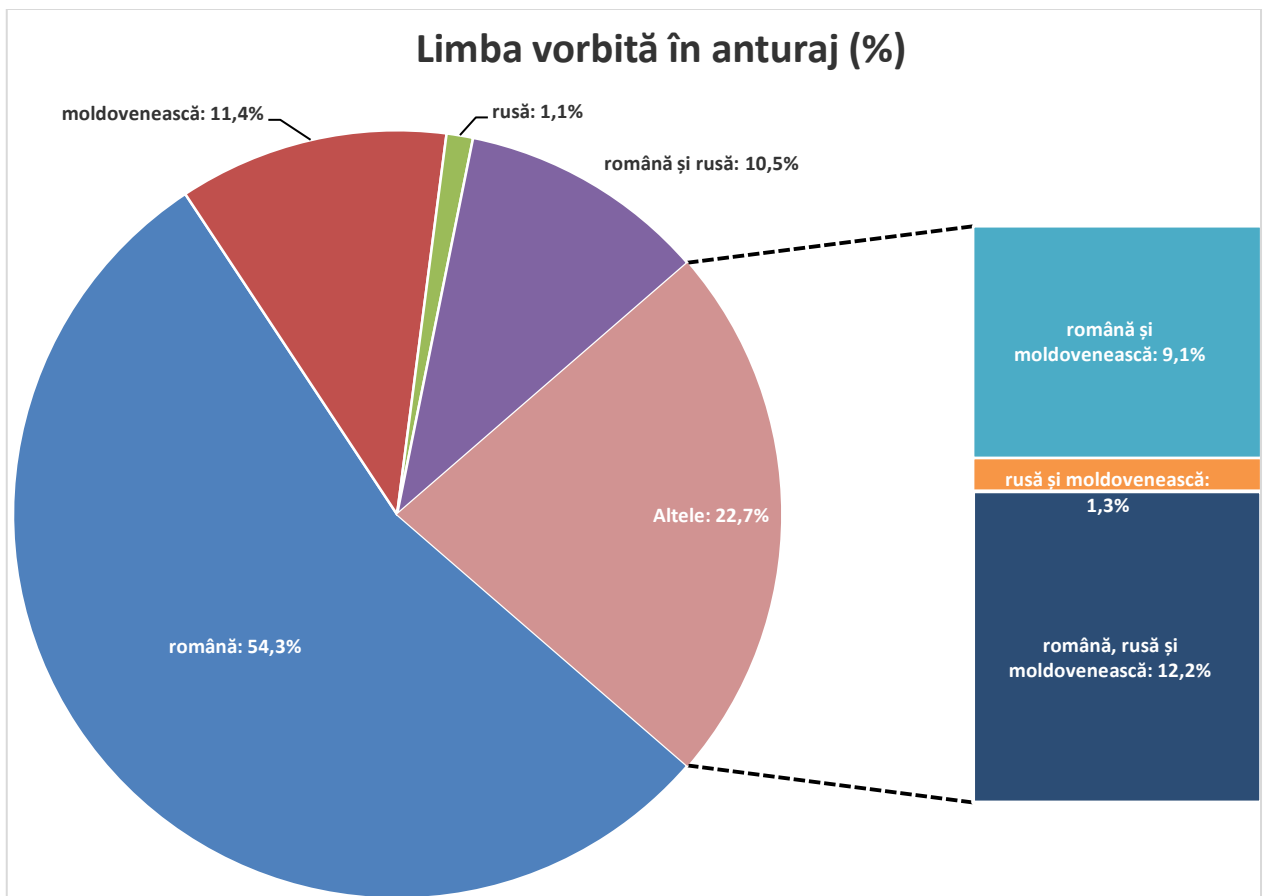
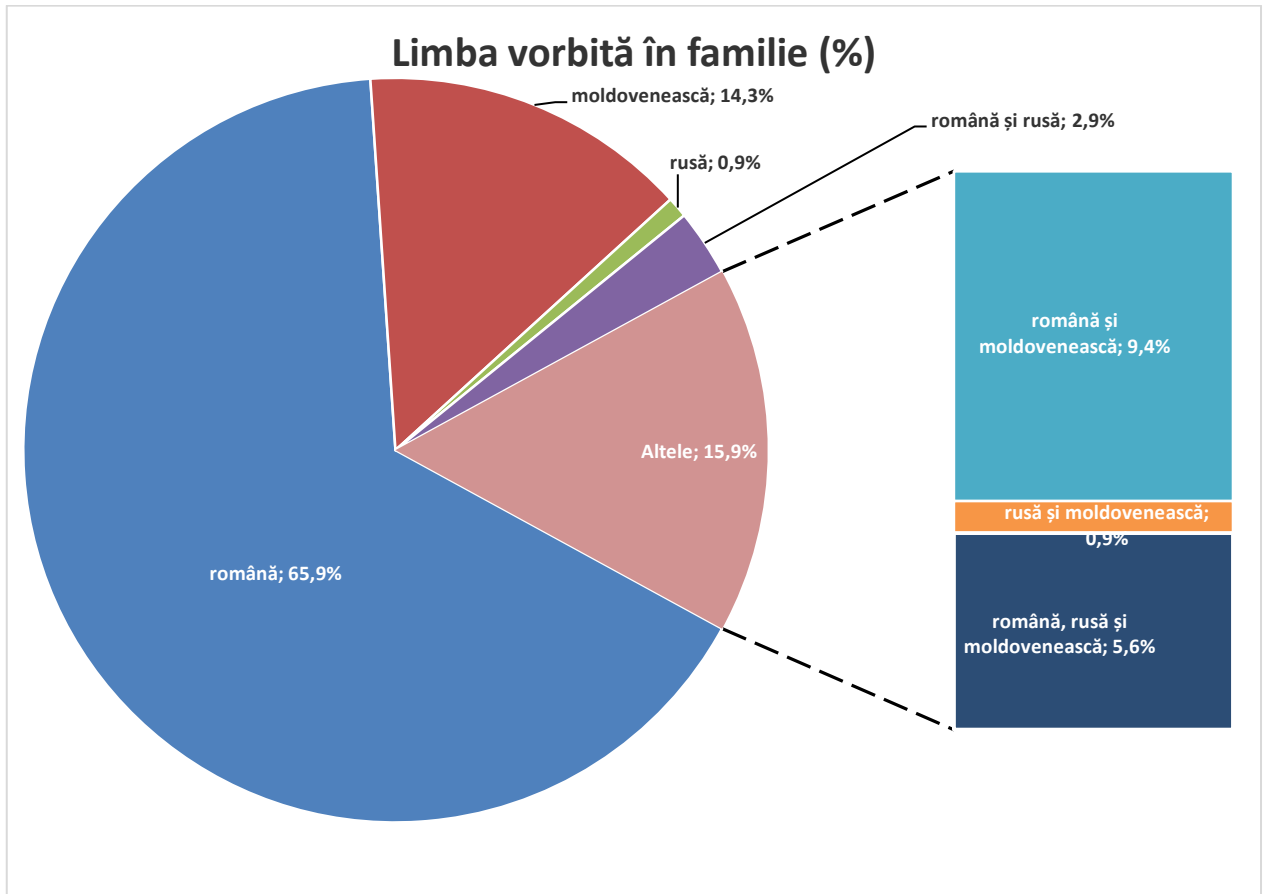
Decomprimarea spațiului identitar de bază se prelungește și în familie unde, în cea mai mare parte a raioanelor, limba predominantă este româna. Dacă inițiativa recuperării identității revine școlii, familia este spațiul final de reverberație a conduitei administrative, așa putând fi explicate efectele ce apar cu oarecare întârziere.

Anturajul

Inerția este și mai mare în spațiul secundar, al anturajului, unde ponderea utilizării *limbii celuilalt* este crescută. Aceasta este o dovadă a flexibilității relaționale a tinerilor basarabeni în *contul propriei identități* etnice.

Fiind spațiu al joncțiunii cu vorbitorii altei limbi, anturajul are cea mai mare inerție identitară. Aceasta denotă flexibilitatea etnică mai mare a românilor basarabeni în raport cu celelalte populații.

Celălalt

Distanța socială

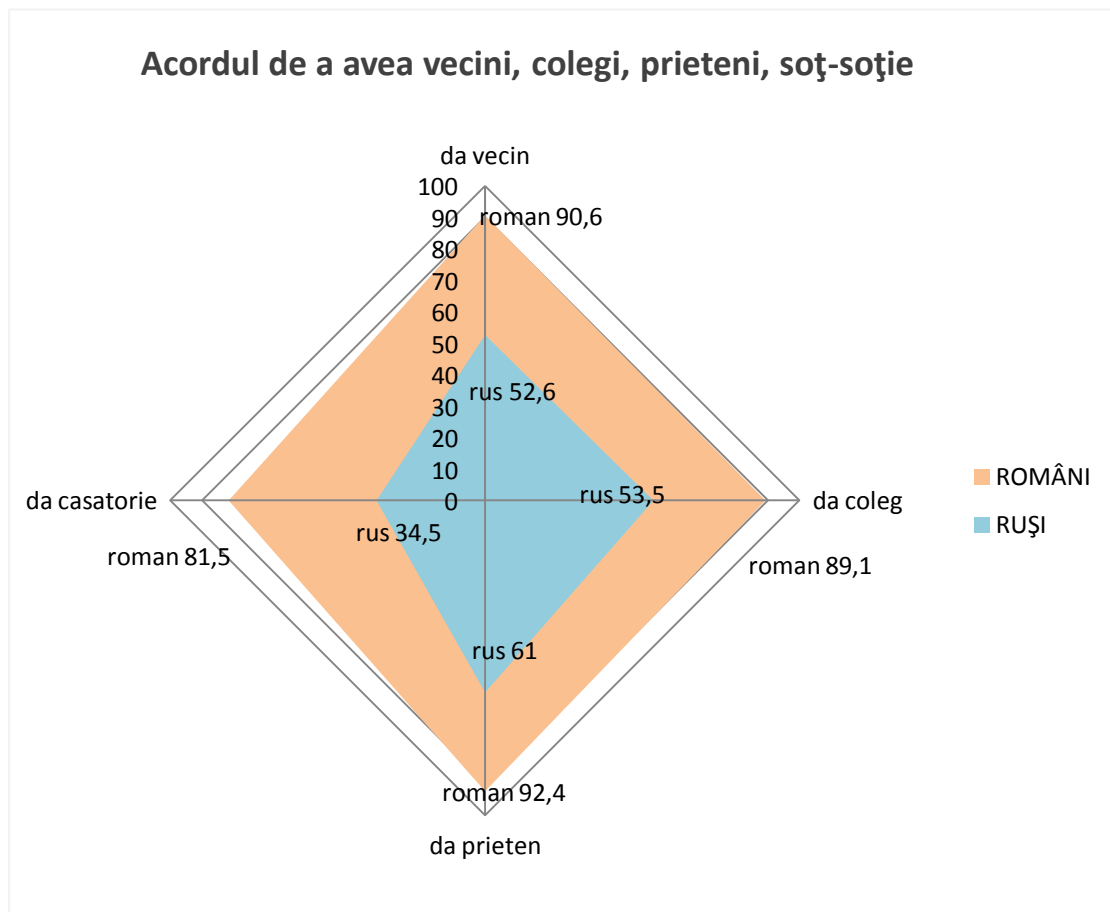
Distanța socială privește gradul de apropiere de tip etnico-rasial, ocupațional și religios dintre comunități, la nivelul percepției individuale. *Celălalt* poate lua forma *străinului* – atunci când este factor de angoasă sau a *Altuia Generalizat* – când este factor de integrare comunitară.

Celălalt ca factor al apropierii sau al angoasei colective

Istoria este o prezență de netăgăduit la nivelul mentalului colectiv. Aici este una dintre sursele percepției *Celălalt*. De regulă, ceea ce diferențiază pe *Celălalt* de *Mine* este *limba vorbită și faptele celui alt din trecut*.

Din cercetare a reieșit faptul că tinerii basarabeni nu mai prezintă sentimente de atracție față de spațiul cultural și lingvistic rusc. Faptul că Basarabia este în continuare un teritoriu aflat sub presiunea limbii ruse, pe care tinerii o asociază cu expansiunea de tip imperial, le generează acestora dificultăți în ceea ce privește viitorul, de care aceștia sunt conștienți.

„Dumneavoastră ați rămas români, dar la noi din '40 până în '89 ne-a dispărut identitatea, ne-au luat limba, a fost mai greu” (student Istorie, București).

Se observă că respondenții au cea mai mare afinitate față de *alți români*. În raport cu rusofonii, distanța socială crește, fiind semnificativă în ceea ce privește eventuala căsătorie.

Celălalt poate fi factor de apropiere sau de angoasă. Este factor de apropiere dacă distanța socială este mică. Indiferent de trecutul istoric, tinerii basarabeni fac dovada unei mari toleranțe interetnice.

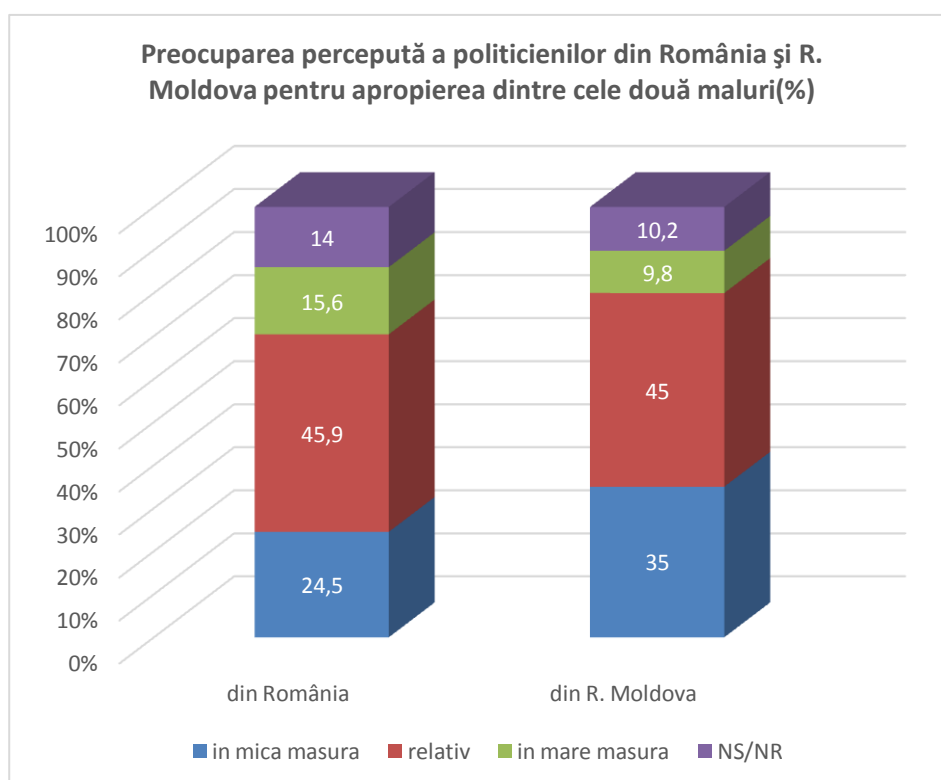
La nivel colectiv, coordonatele percepției *celuilalt* (factorul rusofon) sunt:

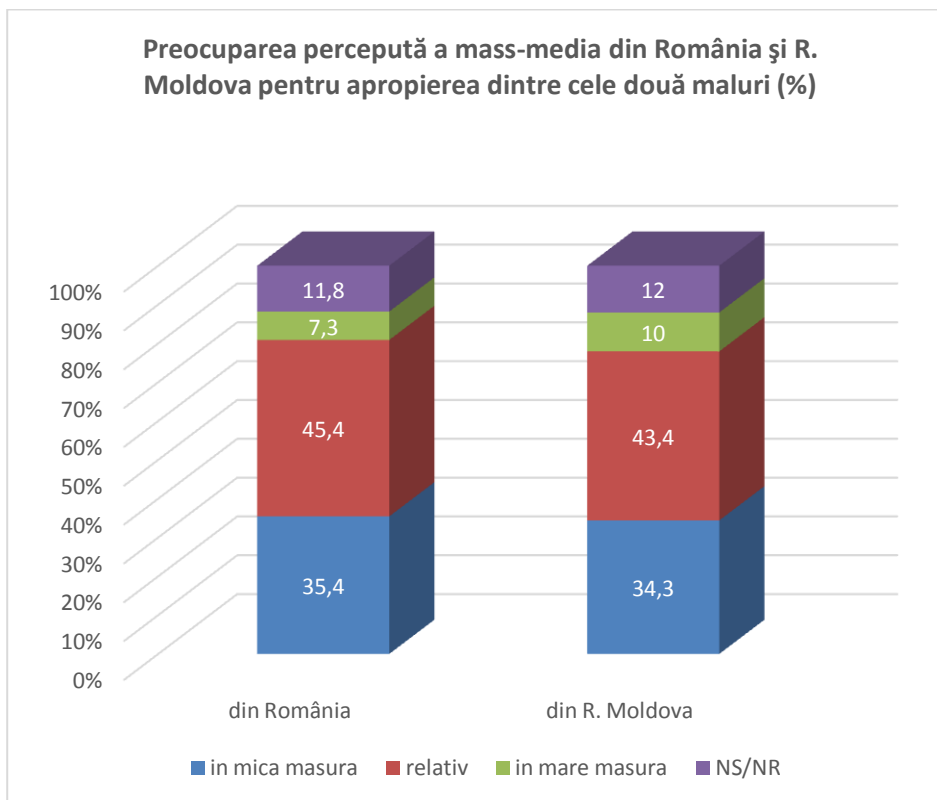
- factor de presiune geopolitică;
- factor de dominație economică prin controlul asupra principalelor afaceri din R. Moldova și prin domeniul energiei;
- comunitate etnică inflexibilă în ceea ce privește capacitatea de a învăța coabitarea cu vorbitorii de limbă română.

Încrederea în mediul politic și mass-media în vederea apropierii dintre cele două maluri ale Prutului

Mass-media și politicienii sunt printre factorii care modelează percepția asupra spațiului social, al căror discurs are efecte asupra chestiunii identității. Percepția tinerilor basarabeni asupra politicului și mass-media în raport cu problema apropierii dintre cele două maluri ale Prutului este relativ unitară.

Constatăm că în România politicienii sunt mai bine văzuți decât mass-media, în ceea ce privește atmosfera pe care o promovează pentru apropierea dintre România și Basarabia. În Republica Moldova diferențierea este mai puțin evidentă. Per ansamblu, nici mediul politic, nici mass-media nu par a se bucura de încrederea tinerilor intervievați, cel puțin nu în problematica în discuție. **Cu toate acestea, 61% dintre cei intervievați sunt convinși că statului român îi pasă de ei** într-o formulă sau alta. Dovada cea mai grăitoare este bursa, care contribuie în bună măsură la apropierea dintre cele două maluri al Prutului.

Analiza hărților mentale. Profiluri

Hărțile mentale sunt instrumente cu ajutorul cărora cercetătorul are acces la *personalizarea grafică a spațiului social* de către subiect. Fiind desenată chiar de către acesta, harta mentală este o formă de dicteu și, în consecință, un instrument puternic de dezvoltare a subiectivității și a resorturilor subtile ale ordinii.

Analiza s-a realizat pe seama hărților cartografiate de către participanții la cercetare. Aceștia au fost rugați să deseneze pe o coală A4, la finalul chestionarului, distanțele dintre Chișinău și București, dintre localitatea de reședință și principalele orașe de interes pentru tineri din România și R. Moldova. Desenul a fost realizat *fără intervenția cercetătorului* tocmai pentru ca forma finală să reprezinte întocmai harta mentală a tânărului respondent. Alegerea distanțelor, a localităților, a formelor și dimensiunilor a depins întru totul de respondenți. În acest fel, s-au strâns un număr de 449 de chestionare, unii dintre participanți lăsând nerezolvată cerința desenării hărții. Pentru realizarea unei analize în profunzime, din cele 400 de hărți existente, a fost selectat aleatoriu un eșantion ce cuprinde 196 de reprezentări cartografice (49% din totalul de hărți), reprezentativ la nivelul populației cercetate de hărți, având un nivel de încredere de 95% și o marjă de eroare de +/-5%.

Mai departe, schițăm un *profil* pentru fiecare tip de hartă în funcție de reprezentarea spațiului geografic (hărțile împrăștiată, restrânsă, adunată, minimalistă) prin raportarea la o serie de indicatori: (1) *consistența memoriei*, (2) *coerența memoriei*, (3) *polarizare după grupul de apartenență*, (4) *destin personal material UE*, (5) *destin personal simbolic România* și (6) *destinul colectiv*. Totodată, pe lângă acești indicatori, au mai fost extrași următorii: (7) *destin personal material Rusia* și (8) *destin personal simbolic Rusia* și (9) *destin personal simbolic UE*. Însă, ținând seama că respondenții au făcut parte dintr-un eșantion de disponibilitate, pentru hărțile în care au fost identificați acești ultimi doi indicatori nu au putut fi calculate ponderi, în consecință nu sunt prezenți în graficul de mai jos. Numărul minim de cazuri pentru a putea calcula ponderi pentru acest tip de variabilă (nominală) este de 30.

(1) Consistența memoriei se referă la raportarea insului la datele esențiale ale identității colective, măsura în care este familiarizat cu momentele cheie sau, dimpotrivă. Având la dispoziție o listă cu 10 evenimente istorice, respondenții au fost rugați să identifice, la alegere, cele mai importante 3 momente pentru istoria spațiului dintre Prut și Nistru. Pentru construirea acestui indicator sintetic, au fost considerate definitorii: anexarea Basarabiei la Imperiul Țarist din 1812; momentul de la 27 martie 1918; Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939.

(2) Coerența memoriei face trimitere la evenimentele recente din 31 august 1990 (sărbătoarea limbii române), 1992 și 2009, considerate ca fiind punctul t_0 al problemei identității contemporane din R. Moldova. S-au urmărit cunoștințele față de evenimentele care au declanșat războiul și consecințele ulterioare, precum și natura evenimentelor de pe parcursul anului 2009 (revolte civile, criza politică).

(3) Polarizare după grupul de apartenență face referire la conduita de bază a respondentului în ceea ce privește limba vorbită în grupurile de apartenență (familie și prieteni). Pentru că limba vorbită este parte a identității de bază, s-a urmărit *constanța* în vorbirea aceleiași/acelorași limbi în aceste medii.

(4) Polarizarea destinului personal denotă orientarea interesului personal în raport cu spațiul. Spațiul predominant geografic este implicit factor polarizator al personalității. Se urmărește răspunsul față de spațiul geografic de interes (UE, România, Rusia) pe coordonata materială și simbolică.

(5) Destinul colectiv se referă la atitudinea respondentului față de componenta unitară a spațiului românesc.

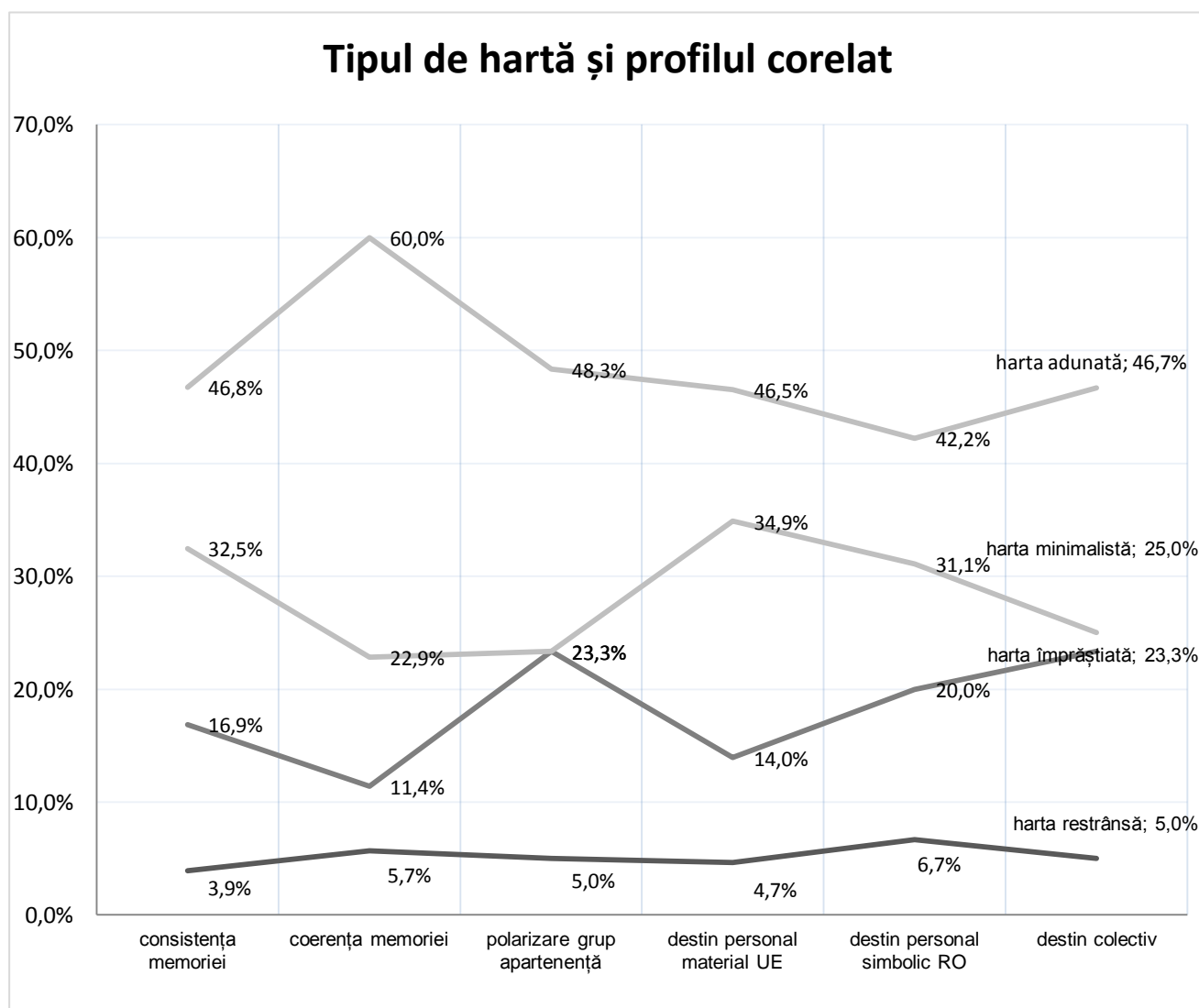
Profilul corelat al respondentului care schițează un *desen de tip împrăștiat* este reprezentat cel mai adesea de consistența în alegerea limbii/limbilor în mediile de apartenență, dar și de flexibilitatea acestuia de a utiliza mai multe limbi (23,3%). Mai departe, profilul arată că insul valorizează ideea de destin colectiv (23,3%), bazându-se mai degrabă pe o cunoaștere a evenimentelor deja istorice (16,9%) decât pe memoria evenimentelor recente (11,4%).

Profilul corelat în cazul *hărții restrânse* arată valori foarte scăzute în cazul tuturor indicatorilor sintetici, ceea ce denotă o atitudine detașată. Detașarea sau *dificultatea de „a-și găsi locul”* este atât în raport cu chestiunea identității (limbă, istorie, raportare la românitate), cât și cu aspectele materiale ale vieții (au cei mai scăzuți indicatori de implicare).

Profilul corelat pentru *harta adunată* are cele mai ridicate valori în cazul tuturor indicatorilor sintetici. Este cel mai adesea caracterizat printr-o coerență ridicată a memoriei (60%). Este insul care *este la curent* cu ceea ce se întâmplă în R. Moldova și care are o solidă raportare la evenimentele istorice identitare (46,8%). Valorile apropiate dintre indicatorii destinul colectiv (46,7%) și destinul personal (îndreptat material către Uniunea Europeană – 46,5%, și simbolic către România – 42,2%) arată că tânărul basarabean are o idee foarte clară asupra modului în care viitorul său trebuie să decurgă. El își dorește ridicarea R. Moldova. Aceasta poate fi realizată prin aplecarea către ideea de unitate a spațiului românesc și asigurarea unui trai decent prin intermediul Uniunii Europene. De asemenea, polarizarea grupului de apartenență indică o consistență a conduitei respondentului (48,3%) atât în familie cât și anturaj.

Ultimul **profil corelat**, cel al respondentului care schițează *harta minimalistă*, arată înclinația sa față de Uniunea Europeană (34,9%) ca prioritate. Sensul personal pe care îl atribuie acestui spațiu este al dezvoltării profesionale ca *alegere*. Evenimentele din istoria recentă a R. Moldova nu capătă o prezență foarte clară în conștiința sa (22,9%) și nu pot constitui o continuare a istoriei ca atare (32,5%). În același timp, tânărul din profil își leagă destinul personal de „Europa”. Ipoteza este că orientarea prioritară către „Europa” se

datorează greutăților conștientizate la nivelul mentalului colectiv (32,5%), pe care dorește să le depășească prin eforturi individuale (destinul colectiv fiind prezent cu 25%).

Problematici și recomandări

Una din cele mai mari probleme ale tinerilor veniți în România la studii nu o reprezintă loialitatea față de simbolistica românească, ci lipsa unui cadru coerent de desfășurare a identității naționale în special după terminarea programelor de studii. Aici, administrația și curricula școlară/universitară, precum și politicile aferente pieței forței de muncă au un rol major.

Pentru orientarea lor în localitatea unde studiază, precum și pentru menținerea unei legături coerente cu celelalte autorități, se impune constituirea unei interfețe de tutoriat special dedicată tinerilor basarabeni la nivelul universităților.

Pentru a putea fi eficiente în raport cu *conținuturile* cetățeniei, bursele trebuie acordate și pe alte criterii decât cel etnic: după *calitatea preocupării* față de cultură, știință, și, nu în ultimul rând, față de propria identitate.

Punctual, din discuțiile avute au reieșit următoarele probleme:

- Sunt nefiresc de puține locuri în universități pentru basarabeni care termină liceul în România, în condițiile în care aprox. o treime din tinerii din R. Moldova beneficiază de locuri cu bursă în mediul preuniversitar.
- La liceu, dar și la unele facultăți, condiționarea obținerii unui loc în cămin de achiziționarea mesei la cantină generează costuri suplimentare posibilităților oferite de bursă.
- Îmbunătățirea comunicării între Ministerul Educației și universități în problematica studenților din R. Moldova, astfel încât acestea să știe în timp real câte locuri au rezervate pentru aceștia.
- Prejudecăți ce pot fi ofensatoare la adresa tinerilor din R. Moldova care, în anumite cazuri, fie sunt considerați studenți străini, fie „ruși”. Astfel, apare necesitatea înființării unor structuri care să dirijeze cunoașterea reciprocă, atât la nivelul studenților, cât și al administrației și profesorilor.
- Angajabilitatea studenților este mult mai scăzută tocmai pentru că sunt considerați „străini”, iar odată angajați, sunt mai prost plătiți. Astfel, oportunitățile de angajare în România, în rândul tinerilor basarabeni, sunt destul de scăzute. Studenților le este greu să obțină un loc de muncă pentru că nu au buletin românesc; angajatorii „sunt din start descurajați” de sistemul complicat de angajare a cetățenilor străini; mulți dintre ei sunt nevoiți să recurgă la munca la negru pentru a se putea întreține.
- Cu toate că pot fi identificați pași timizi în această direcție, este necesară revitalizarea instituțiilor care s-au ocupat până nu demult cu integrarea tinerilor în civilizația românească. Spre deosebire de experiențele trecute, în cadrul acestora este necesar să se încurajeze instituțional și prin finanțare tipuri de proiecte ce promovează o activitate de integrare și familiarizare a tinerilor cu societatea românească.

România, în primul rând, trebuie să dezvolte și alte instrumente punte către R. Moldova, așa încât proiectul burselor să fie încadrat într-un ansamblu de politici ale **unificării pieței forței de muncă, comerțului și pentru îmbunătățirea circulației capitalurilor și, nu în ultimul rând, ale simbolurilor culturale.**